

Brandershuizen in Schiedam

Onderzoek naar de woonhuizen van de moutwijnbranders in Schiedam tussen 1750 en 1850

Masterthesis

Mathyn Carsten Klein ing.
4388879

Universiteit Utrecht | Faculteit
Geesteswetenschappen
Master Kunstgeschiedenis, track
Architectuurgeschiedenis & Monumentenzorg

12 augustus 2021

Begeleider: dr. Pieter Vlaardingbroek
Tweede lezer: prof. dr. Koen Ottenheim

Voorwoord

Delft - Augustus 2021

Schiedam herbergt een verrassende collectie erfgoed! Voordat ik aan mijn stage begon wist ik er nog weinig vanaf, maar dankzij mijn stage bij de Gemeente Schiedam en deze scriptie heb ik Schiedam langzaamaan ontdekt. In de metropoolregio Rotterdam waar ontzettend veel nieuw gebouwd wordt en het modernisme de boventoon voert is de oude Schiedamse binnenstad een heerlijke stap terug in de tijd.

De binnenstad bevat een rijke collectie aan achttiende en negentiende eeuwse bebouwing die over het algemeen goed bewaard is gebleven. Er hebben voorheen bekwame architecten gewerkt, waaronder de achttiende eeuwse architect Giovanni (Jan) Giudici. Deze Italiaans-Rotterdamse architect heeft onder andere in Rotterdam en Schiedam prachtige gebouwen gebouwd. Vanwege het Rotterdamse bombardement is zijn werk alleen nog in Schiedam te bewonderen. Die stedelijke connectie geldt voor meer bouwwerken; Rotterdamse architecten, beeldhouwers en aannemers kwamen vaak in Schiedam om te bouwen. De Rotterdamse bouwtradities, vormgeving en materialen namen zij mee. In dit opzicht is er in Schiedam veel bewaard gebleven van wat in Rotterdam verwoest is. Hoewel de stad een eigen identiteit heeft is er hier nog wel de sfeer te proeven van de Zuid-Hollandse havenstad aan de Maas die in Rotterdam zelf gemist wordt.

Tot mijn teleurstelling is er in de literatuur heel weinig te lezen over de stad. In de uitgebreide werken van onder andere Meischke en Zantkuijl komt een vermelding van de stad maar zelden voor. Het is voor mij een van de redenen geweest om mijn stage en scriptie aan deze stad toe te wijden. Ik hoop dat dit verslag U – de lezer – dezelfde nieuwsgierigheid brengt als die ik voor de stad heb gekregen. Naar mijn mening verdient de stad meer aandacht in de nationale architectuurhistorie.

Ik wil mijn begeleider Pieter Vlaardingerbroek bedanken voor de tijd, zijn geduld, enthousiasme en inspiratie die hij gaf tijdens het proces. Dankzij zijn inbreng heb ik mijn vaardigheden uit de masterstudies Architectuur (bouwkunde) en Architectuurgeschiedenis kunnen combineren in deze scriptie. Het Gemeentearchief Schiedam wil ik bedanken voor hun behulpzaamheid in de coronapandemie. In een periode met een gedeeltelijke lockdown waarin alle instellingen gesloten waren vonden zij een manier om mij ter plekke onderzoek te laten doen voor mijn stage en scriptie. Tot slot wil ik Geert Medema bedanken voor de stageplek die hij mij heeft geboden. Door hem heb ik de stad ontdekt en aldaar de inspiratie opgedaan om er later mijn scriptie over te schrijven. Zonder die kans was mijn scriptieonderwerp vanzelfsprekend anders geweest.

Inhoud

Samenvatting	p.4
1.Inleiding	p.6
1.1 Methode	p.8
1.2 Leeswijzer	p.9
2.Architectuurbedrijf in Schiedam	p.11
2.1 Publieke bouwwerken	p.11
2.2 Particuliere bouwwerken	p.12
3.Brandersindustrie in de stad	p.16
3.1 Inkomen van de stad	p.16
3.2 Bouwen binnen de muren van de oude stad	p.19
3.3 Mouten, branden en destilleren	p.19
4.Brandershuizen	p.24
4.1 Bewoners en gebruikers van de panden	p.24
4.2 De branderij	p.29
4.3 Het woonhuis	p.30
5.Vergelijking met Amsterdam en Rotterdam	p.40
5.1 Huizen in Amsterdam	p.40
5.2 Huizen in Rotterdam	p.45
5.3 Overeenkomsten en verschillen met de Schiedamse huizen	p.48
6.Tweede categorie woonhuizen van rijke branders	p.54
6.1 Tuinlaan 50	p.54
6.2 Noordvest 103	p.55
6.3 Lange Haven 65	p.58
6.4 Exclusiviteit	p.60
7.Conclusie	p.62
Literatuurlijst	p.65
Archieven	p.67

Colofon: zie achterzijde van omslag

Alle afbeeldingen in dit verslag zijn uit eigen collectie, tenzij anders vermeld.

< Afbeelding omslag: voorgevels aan de Lange Haven 55-57-59-61. Door G.J. Dukker, 1965, RCE Beeldbank inventarisnummer 97.479.

Samenvatting

Deze masterthesis gaat over het branderserfgoed van Schiedam tussen 1750 en 1850. In de achttiende en negentiende eeuw groeide de productie van moutwijn uit tot zeer grote schaal en had deze een internationale afzet gevonden. Nederland produceerde de meeste sterke drank van Europa en de branders in Schiedam verhandelden hun product over de hele wereld. Het merendeel van de bedrijven bestond uit kleinschalige branderijen. Deze waren gecombineerd met een woonhuis en vormden op een stuk grond één complex: het branderswoonhuis. De brandershuizen komen alleen aan de havens en grachten in het noordelijke, westelijke en zuidelijke deel van de oude binnenstad voor.

Het onderzoek heeft zich toegespitst op de typologie van dit huis. Er is voor de periode 1750 tot 1850 gekozen omdat de industrie toen op zijn hoogtepunt was. Het huis kenmerkt zich met een lijstgevel die onderverdeeld is in drie traveeën en heeft twee voordeuren. De ene ingang gaf toegang tot de begane grond met een lange gang en magazijnruimten en de andere ingang gaf toegang tot een voorhal en trap naar de eerste verdieping. Via de begane grond en de binnentuin was de branderij te bereiken. Vanaf de branderij gingen de handelswaren door de gang van het woonhuis naar de kade om aldaar in schepen of op karren geladen te worden.

De begane grond had dus een industriële functie, maar de bovenliggende verdiepingen hadden dat niet. Op de eerste verdieping lag de bel-etage – of hoofdverdieping genoemd. Deze was via de andere grondgebonden ingang te bereiken. De indeling bevatte een voorkamer en achterkamer over de volle breedte van het huis met daartussen een gang en tussenkamers. De functionele indeling en plattegrond zijn vrijwel gelijk aan de Rotterdamse magazijnhuizen en vormt een tegenstelling op de Amsterdamse koopmanshuizen waar de indeling anders was en de opslag op zolders zat.

De typologie van het Schiedamse branderswoonhuis is sterk verwant met die van het Rotterdamse magazijnhuis. De functionele scheiding tussen de begane grond en bovenliggende verdiepingen komt ook daar voor. Bovendien is de vormgeving van de gevel en de indeling van de verdiepingen vrijwel gelijk. De Rotterdamse en Schiedamse huizen verschillen sterk met de Amsterdamse koopmanshuizen omdat deze één grondgebonden ingang hadden en de begane grond opgetild was vanwege de aanwezigheid van een half verdiept souterrain.

De branderswoonhuizen blijken niet de enige soort woonhuizen van Schiedamse branders te zijn. Uit het onderzoek is gebleken dat er een tweede categorie huizen is. Rijke branders bouwden hun huizen apart van de branderijen en probeerden een adellijke woonomgeving te evenaren zoals dit ook in andere Hollandse steden werd gedaan. De branders die hier woonden hadden naast een branderij vaak een functie in het stadsbestuur of in regentencolleges. Doordat deze huizen niet met een branderij gecombineerd waren vallen deze buiten de typologie van het branderswoonhuis, want bij deze typologie is juist de combinatie van beide het belangrijkste kenmerk.

Aan de hand van de Schiedamse panden Korte Haven 133, Lange Haven 55, Lange Haven 57, Lange Haven 87 en Lange Haven 111-113 is er vastgesteld dat de Rotterdamse en Schiedamse woonhuizen een aparte categorie binnen de architectuurgeschiedenis van Nederlandse woonhuizen vormen. Hiervoor zijn in Rotterdam de laatst overgebleven magazijnhuizen aan het Haringvliet mede onderzocht. Deze groep Zuid-Hollandse huizen vormen een eigen typologie waarbij er in Schiedam kleine aanpassingen zijn gedaan om de woonvorm geschikt te maken voor het brandersbedrijf.

Mathyn Klein | Augustus 2021.

Hoofdstuk 1: inleiding

Naar aanleiding van het stageonderzoek over het Schiedamse moutwijn branderserfgoed is er als voor de scriptie gekozen om het Schiedamse branderswoonhuis te onderzoeken. Als onderwerp is de typologie van het woonhuis van moutwijnbranders gekozen.

Het Schiedamse brandershuis onderscheid zich van woonhuizen in andere Nederlandse steden. Op enkele publicaties na is er weinig over de bouwtraditie van Schiedam te vinden. De focus ligt meestal op Amsterdam of andere grote steden in Nederland. Daarom zijn er over Amsterdamse en in mindere mate Rotterdamse woonhuizen in het verleden vele publicaties verschenen. De meest bekende voorbeelden hiervan zijn misschien wel *Bouwen in Amsterdam* door H.J. Zantkuijl (1993, 2e druk), *Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800* door R. Meischke (1969), de vierdelige reeks *Huizen in Nederland* door R. Meischke, P.T.E.E. Rosenberg en H.J. Zantkuijl (1997), waarvan de delen over Noord-Holland en Zuid-Holland de meeste betrekking hebben op het onderwerp van deze scriptie, en het KNOB artikel *De laatste oude huizen van Rotterdam, Haringvliet Zz.* door R. Meischke en H.J. Zantkuijl (Bulletin KNOB 2004-1/2). Daarnaast is er over het Rotterdamse huis Haringvliet 98 nog een oude publicatie in het Rotterdams Jaarboekje uit 1941 teruggevonden. Dit is geschreven door W.C. Mees en heet: *Het Koopmanshuis Haringvliet 98*. Over het Schiedamse brandershuis ontbreekt echter elke vorm van publicatie. In *Het Nederlandse Woonhuis* en *Huizen in Nederland* worden de woonhuizen van Schiedam amper beschreven, alleen het Huis Nolet krijgt aandacht. In andere literatuur komt het niet verder dan de Korenbeurs en het Sint Jacobsgasthuis naar ontwerp van Giovanni Giudici.

In de genoemde bronnen komen de branderswoonhuizen dus niet voor. Sporadisch is er over een enkel woonhuis geschreven in de lokale tijdschriften *Scyedam* en *Musis*. Ook daar gaat het vaak over de grotere en rijkversierde panden van bijvoorbeeld Nolet. Zo heeft Geert Medema meermaals geschreven over de drie panden Korte Haven 15-17, Noordvest 103 en Lange Haven 65. Dit zijn echter geen echte branderswoonhuizen, maar grote woningen – of beter gezegd stadsvilla's – van branders zonder de combinatie met een branderij. Deze artikelen zijn te raadplegen via de krantenbank van het Schiedamse archief. Het doel is om met dit onderzoek de Schiedamse branderswoningen waar woonhuis en branderij gecombineerd werden te onderzoeken en onder de aandacht te brengen.

De plaatselijke industrie drukte zijn stempel op de ontwikkeling van het lokale stedelijke woonhuis. Van Amsterdam is bekend dat de huizen aan de grachtengordel zich kenmerken met een souterrain en bel-etage die meestal te bereiken is met een bordes. De verdiepingen daarboven waren voor slapen en voor opslag van handelswaren¹. In tegenstelling tot Amsterdam is dit in Rotterdam andersom ingedeeld, daar was de opslag op de begane grond. Dit had twee redenen. Enerzijds om de woonverdiepingen tegen overstromingen te beschermen en anderzijds om snel en gemakkelijk goederen op te kunnen slaan die vanaf de zeeschepen werden uitgeladen. De zeeschepen kwamen in tegenstelling tot Amsterdam in Rotterdam de stad binnen. De eerste verdieping was via een aparte deur in de gevel te bereiken en

---

1: Zie Vlaardingebroek (2016, 2e druk).

was ook de belangrijkste verdieping. Daarboven waren geen opslagplaatsen, maar hooguit slaapvertrekken en dienstvertrekken aanwezig².

De brandersindustrie had in Schiedam op soortgelijke wijze invloed op de ontwikkeling van het woonhuis. In de stad zijn vele voorbeelden te vinden van een woon-werk combinatie van woonhuis en pakhuis met branderij. In dit verslag wordt dit het branders(woon)huis genoemd. Op de plekken in de stad waar een brandershuis is terug te vinden kwam voorheen een vast ensemble van woonhuis, branderij en pakhuis voor. Tegenwoordig ontbreekt meestal de branderij en heeft deze zijn plek ingeruild voor een nieuw gebouw. Buiten deze woonvorm zijn er grote brede woonhuizen van branders te vinden die niet gecombineerd zijn met een branderij, maar hooguit met een pakhuis. De eigenaren hadden naast hun brandersbedrijf veelal een politieke functie of meerdere bedrijven onder zich. Dit had invloed op hun vermogen en maatschappelijke positie in de stad. De elite wilde wonen en werken beter scheiden en dit heeft ertoe geleid dat er twee categorieën huizen zijn. Deze woonvorm komt in de binnenstad en aan de Plantage voor, maar in dit onderzoek wordt de focus echter op het branderswoonhuis gelegd aangezien daar in de eerdergenoemde literatuur nauwelijks over is geschreven. Als periode is 1750 tot 1850 gekozen omdat de industrie toen op zijn hoogtepunt was. De vraag is wat deze huizen kenmerkt en of er een typologie van het Schiedamse brandershuis is op te maken. Daarvoor is de onderzoeksvraag opgesteld:

‘Hoe verhoudt het Schiedamse branderswoonhuis zich ten opzichte van woonhuizen uit andere steden in Nederland?’

Ter ondersteuning van de onderzoeksvraag zijn onderstaande deelvragen opgesteld:

1. *‘Hoe ontwikkelde de 17e en 18e eeuwse brandersindustrie zich in Schiedam?’*
2. *‘Wat voor invloed had de brandersindustrie op het Schiedamse woonhuis?’*
3. *‘Welke kenmerken heeft de structuur van het Schiedamse branderswoonhuis?’*
4. *‘Hoe verschilt het Schiedamse branderswoonhuis zich ten opzichte van woonhuizen uit Amsterdam en Rotterdam?’*

Tijdens een rondgang door de stad is een selectie van woonhuizen gemaakt die de basis vormen voor het onderzoek. Alle panden zijn voor zover dat te achterhalen was ten tijde van de bouw/verbouwing van de huidige verschijningsvorm in eigendom geweest van branders in de periode 1750 tot 1850. Onderstaande panden zijn geselecteerd voor het onderzoek:

- Korte Haven 133 (voorheen 33)
- Lange Haven 55
- Lange Haven 57
- Lange Haven 87
- Lange Haven 111

2: Zie Meischke & Zantkuijl (2004).

Om de panden te positioneren in de Nederlandse architectuurgeschiedenis worden deze vergeleken met gelijkwaardige koopmanshuizen in Amsterdam en Rotterdam. Er is voor Amsterdam gekozen omdat hier veel over bekend is. Bovendien worden de huizen in deze stad in de literatuur vaak als een standaard typologie voor huizen in Nederland omschreven. Het is dus interessant om deze 'nationale standaard' met Schiedam te vergelijken. Daarnaast is er voor Rotterdam gekozen omdat deze stad naast Schiedam ligt. Bovendien hadden de Rotterdamse bouwers veel invloed op de Schiedamse architectuur doordat zij vaak in deze stad bouwden.

1.1 Methode

Het onderzoek is uitgevoerd op basis van literatuur- en archiefonderzoek en er is op locatie geanalyseerd. Met behulp van locatiebezoek en archiefmateriaal is achterhaald hoe de structuren van de panden eruit zien. Met behulp van diverse bouwdoSSIers en oude afbeeldingen is de structuur van de panden terug te halen tot de eerste helft van de twintigste eeuw. Oude stadsplattegronden en Google Maps waren hierbij behulpzaam. Meestal zijn interieurs in de achttiende, negentiende en twintigste eeuw grondig verbouwd, maar door diverse bouwtekeningen te vergelijken is de hoofdstructuur van de panden wel te achterhalen. Een reconstructie naar de oorspronkelijke toestand was met de beschikbare informatie niet mogelijk.

Met behulp van het literatuuronderzoek konden de panden vergeleken worden met panden uit Amsterdam en Rotterdam. Diverse plattegronden en beschrijvingen zijn gevonden en geven een uitstekend vergelijkingsmateriaal. Het lastige aan dit deel van het onderzoek is dat er ontzettend veel bouwvormen van woonhuizen zijn met dito voorbeelden. Tijdens het onderzoek zijn gelijkwaardige woonhuizen gekozen op basis van functiemix, afmetingen, tijdsperiode, stijl en locatie.

Het voordeel van bovengenoemde methodieken is dat er gelijkwaardige informatie voor handen is. Gevels en plattegronden worden één op één vergeleken op overeenkomsten en verschillen. Een nadeel is dat er niet altijd plattegronden uit de bouwtijd worden gebruikt. Als voorbeeld zijn de Rotterdamse tekeningen reconstructies uit de bouwtijd en dat is bij de Schiedamse tekeningen niet het geval. De vergelijkingen en conclusies zijn daardoor deels op aannames gebaseerd. Op dit vlak is er een verbetering te behalen in de Schiedamse tekeningensets, maar dit was met de gekozen methodiek en beperkte tijd niet haalbaar. Het beste voor de vergelijking zou zijn om reconstructietekeningen van de Schiedamse panden te maken met behulp van grondig locatieonderzoek (bouwsporenonderzoek) en nog uitgebreider archiefonderzoek, maar dit was echter voor de scriptie niet haalbaar en ook niet noodzakelijk voor het maken van de vergelijking in dit verslag.

Voor het analyseren van de kenmerken wordt er gelet op de structuur van de panden. Met structuur wordt in dit onderzoek de hoofdvorm, gevelindeling en plattegrondindeling bedoeld. Deze kenmerken kunnen concrete verschillen in panden duidelijk maken. Er wordt in dit onderzoek dus niet naar een materiële afwerking van exterieur en interieur of naar een architectuurstijl gekeken.

1.2 Leeswijzer

Het verslag is geschreven met als doel een inventariserende verhandeling over het erfgoed te schrijven. Focuspunten zijn architectuurhistorische en cultuurhistorische kenmerken. De eerste twee hoofdstukken gaan hoofdzakelijk over de groei van de brandersindustrie in de stad en welke stempel dit drukte op de Schiedamse architectuurontwikkelingen. Er is geprobeerd om het belang van de industrie voor de welvaart van de stad te benadrukken en de behoeftes en voorzieningen van een brander te beschrijven. Dit is daarna vertaald in een inventarisatie van gebouwen die voor de brandersindustrie noodzakelijk waren. Er is voor gekozen om dit eerst te doen voordat de woonhuizen worden beschreven. Op deze manier wordt er een heldere context geschetst en is er voldoende achtergrondinformatie verzameld om de panden in de daaropvolgende hoofdstukken te begrijpen en een concrete plek binnen de moutwijnhistorie te geven.

Met de kennis uit de eerste twee hoofdstukken is het mogelijk om de brandershuizen beter te gaan bekijken. Het vierde hoofdstuk beschrijft de brandershuizen stuk voor stuk en vergelijkt deze met elkaar. In dit hoofdstuk worden alle vijf de panden behandeld. Het daaropvolgende hoofdstuk vergelijkt deze panden met gelijkwaardige bebouwing in Amsterdam en Rotterdam.

Voordat de conclusie aan bod komt wordt in het verslag kort stilgestaan bij de andere categorie woonhuizen van de Schiedamse branders. Drie voorbeelden van grote woonhuizen verbeelden deze categorie en laten het contrast zien met de branderswoonhuizen die centraal staan in dit onderzoek. Hier is voor gekozen om het verhaal over de Schiedamse woonhuizen van de branders te completeren.

Tot slot wordt het verslag afgerond met een conclusie, discussie en een suggestie voor vervolgonderzoek. Uit de gebruikte onderzoeksmethoden is gebleken dat er nog voldoende ruimte over is voor meer diepgang. Laat dit verslag een inspiratiebron en basis zijn voor degenen die dit verder willen onderzoeken.

Hoofdstuk 2: architectuurbedrijf in Schiedam

In de stad is veel jenever – of eigenlijk moutwijn – erfgoed terug te vinden uit de achttiende en negentiende eeuw. De stad kent een rijke moutwijn productiegeschiedenis die tijdens het hoogtepunt in de achttiende en negentiende eeuw zorgde voor een welvarende economie. In de publicaties die in de inleiding zijn genoemd wordt er weinig aandacht aan besteed. Daarom volgt er hier eerst een introductie op het Schiedamse erfgoed. Omdat er in eerste instantie sprake was van de productie van moutwijn en pas later van jenever wordt er in het onderzoeksverslag gesproken over de moutwijnindustrie. Dit heeft ook te maken met de gekozen periode van 1750 tot 1850. Dit in tegenstelling tot de huidige reclamecampagne van de gemeente Schiedam die spreekt over de jeneverindustrie.

In het boek *Huizen in Nederland* (Meischke, Rosenberg, & Zantkuijl, 1997) wordt er op één woning na alleen aandacht besteed aan de publieke bouwwerken die te maken hebben met de moutwijnindustrie. In de oudere publicatie *Het Nederlandse woonhuis* (Meischke, 1969) komt ook maar één en hetzelfde woonhuis voor: het Huis Nolet (1803-1804) met adres Lange Haven 65. Daarnaast zijn de Korenbeurs (1786) het Sint Jacobsgasthuis (1785) vast onderwerp in de publicaties. Hoewel de laatste twee gebouwen geen woonhuizen zijn worden ze wel beschreven in dit hoofdstuk. Beide gebouwen geven een beeld van de welvaart van de stad.

2.1 Publieke bouwwerken

De Korenbeurs en het Sint Jacobsgasthuis zijn beide op een bijzonder moment in de geschiedenis gebouwd. In Nederland werden er steeds minder grote en complexe gebouwen gebouwd, in de Hollandse steden steeg de armoede onder de burgers en verarmde vele stadsbesturen³. Armoede was een direct gevolg van stagnerende handel en industrie in een stad, maar niet in elke stad stagneerde dit. Zodoende konden een aantal steden, waaronder Schiedam, de dans ontspringen. In deze stad gebeurde dus het tegenovergestelde en was de bouwsector zeer actief.

In alle eeuwen – en ook zeker in de achttiende eeuw – gebruikte men architectuur om een boodschap over te dragen. Stadspoorten straalden bijvoorbeeld militaire macht uit en ontwerpen op basis van Griekse en Romeinse ordes straalden intellect en kracht uit. Architectuur zag men als een weerspiegeling van het zelfbeeld van bestuurders en bewoners⁴. In Schiedam weerspiegelde de architectuur de macht en welvaart van de stad die zij kreeg door het succes van de moutwijnindustrie. Deze twee factoren komen in de bouwwerken in de architectuurgeschiedenis van de stad sterk naar voren. Woonhuizen van branders werden

---

3: Zie Medema (2011), p.9-20.

4: Zie Medema (2011), p. 9.

< Afbeelding 1: zicht op Lange Haven 85 en 87. Beide panden vertonen de kenmerken van het Schiedamse brandershuis.

steeds groter en rijker gedecoreerd. Symbolen van graan, moutwijn en handel kwamen in de beeldhouwkunst van de architectuur terug. De behoefte naar een rijke architectuur ging verder in de negentiende eeuw.

De bouw van de Korenbeurs (afb. 2) was een direct gevolg van de florerende moutwijnindustrie. De belangrijkste grondstof voor moutwijn is koren. De stad had daarom behoefte aan een toereikend beursgebouw waar de koren verhandeld en gekeurd konden worden. Het initiatief kwam voort uit de burgers. Leden van de Oeconomische Tak stelden een openbare prijsvraag op en gaven later alle inzendingen aan het stadsbestuur. Het winnende ontwerp van toenmalige stadsarchitect Rutger van Bol'es (1720-1790) werd samen met de andere inzendingen op 20 oktober 1783 overgedragen aan de burgemeesters en verder ontwikkeld. Op een gegeven moment is de Rotterdamse-Italiaanse architect Giovanni Giudici (1746-1819) bij het project betrokken geraakt. In het voorjaar van 1785 werd zijn advies gevraagd en kwam hij met een groter plan en herpositionering van het gebouw. Het plan van Giudici bleek uiteindelijk te duur, maar het stadsbestuur wilde de esthetiek en grootte van het ontwerp niet loslaten. In opdracht van de vroedschap heeft van Bol'es uiteindelijk een vereenvoudigde versie van Giudici's ontwerp in 1787 laten bouwen en werd het gebouw in 1790 voltooid⁵. Giudici heeft naast de korenbeurs ook het Sint Jacobsgasthuis (1786) ontworpen⁶.

De Schiedamse Korenbeurs laat de positie van de moutwijnindustrie in de stad goed zien als we deze vergelijken met de Amsterdamse tegenhanger. In de hoofdstad die vele malen groter was dan Schiedam stelde het gebouw aanzienlijk minder voor. In Amsterdam ontwierp stadsbouwmeester Jacob Eduard de Witte (1739-1809) in 1766-1768 een nieuw korenbeursgebouw op het Damrak⁷ (afb. 3). Het stenen gebouw was in feite niet meer dan een overdekte galerij met klein hoofdgebouw. Uit het contrast met het Schiedamse beursgebouw dat ruimte bood voor ruim zeshonderd handelaren op het plein en vertier en vermaak op de eerste verdieping⁸ blijkt wel hoe belangrijk de moutwijnindustrie voor de economie van de stad was (afb. 2).

In het timpaan zijn Mercurius en Neptunus omringt met graan en jute zakken te zien. De goden symboliseren de succesvolle handel door eerlijke winst en de vrije overzeese handel. Beide waren van groot belang voor de moutwijnindustrie die internationale afzet had. Bij diverse grote woningen in de binnenstad is deze voorstelling ook te zien. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Lange Haven 80 en Tuinlaan 58.

2.2 Particuliere bouwwerken

In de particuliere bouwsector was een bouwrend aan de gang. Overal in de stad werden smalle langwerpige panden met statige gevels langs de havens en grachten van de stad gebouwd. Zij boden plaats aan de branders voor hun productie- en woonbehoefte. De panden zijn te herkennen aan een gevel met twee deuropeningen en zijn meestal twee tot vier bouwlagen hoog. De panden die in het onderzoek behandeld worden stammen allemaal uit de tijdsperiode

---

5: Zie Medema (2011), p. 168 & pp. 278-280.

6: Zie Meischke (1960), p. 21.

7: Zie von der Dunk (2007), p. 105 en p. 121.

8: Zie Medema (2011), p. 280.

^ Afbeelding 2: Korenbeurs aan de havenzijde.
Door Huhbakker, 2010, van rijksmonumenten.nl.

^ Afbeelding 3: de Amsterdamse korenbeurs
Damrak 39. Onbekend, 1880, Beeldbank
Stadsarchief Amsterdam inventarisnummer
01200006712.

van 1750 tot 1850. Nog bestaande voorbeelden zijn onder andere Korte Haven 133 (afb. 7), Lange Haven 55 (afb. 4), Lange Haven 57 (afb. 5), Lange Haven 87 (afb. 1) en Lange Haven 111-113 (afb. 6). Een belangrijk kenmerk is de combinatie van woonhuis en branderij met pakhuis. Het ensemble is niet overal meer aanwezig, maar Lange Haven 55 en Korte Haven 133 laten dit nog het beste zien. Bij Lange Haven 55 staat de oude branderij op adres Westvest 44. In veel gevallen zijn de branderijen in de loop van de tijd gesloopt om plaats te maken voor nieuwe woningen.

In de stad was nog een andere bouwrend aan de gang. Branders die met hun productieomvang voldoende geld wisten te verdienen om zich tot de rijke invloedrijke bevolkingslaag van de stad te voegen bouwden een ander soort woonhuis. Dit waren volwaardige herenhuizen die konden wedijveren met de woonhuizen van de Schiedamse regenten en andere machtige burgers in de stad. In veel gevallen waren deze branders ook lid van de vroedschap. Desalniettemin was de branderij dichtbij, veelal in een aangrenzend pand of in ieder geval op hetzelfde stuk grond (hoofdstuk 6). Alleen in de achttiende eeuwse buitenwijk De Plantage op het Nieuwe Werk waren geen branderijen te vinden. Een besluit uit 1766 en een keur uit 1777 die verbood om branderijen op de Plantage te bouwen beschermden dit stuk stad tegen vervuulende industrie. Het stadsbestuur creëerde hiermee de ideale omstandigheden voor een schone, exclusieve leefomgeving en het ontstaan van het allereerste stadspark van Nederland⁹. De branders die hier woonden hadden een woonhuis met grote tuin en soms een pakhuis op het Nieuwe Werk en hun branderijen in de binnenstad.

Het meest bekende voorbeeld van de tweede categorie woonhuizen is Lange Haven 65 Huis Nolet (afb. 46-49). Dit pand is in 1803 in opdracht van brander, schepen en burgemeester Cornelis Janszoon Nolet (1752-1826) gebouwd en ontworpen door dezelfde Giovanni Giudici die het gasthuis en de korenbeurs heeft ontworpen. Het pand ging gepaard met een aantal buurpanden waarin de moutwijnfabricage huisveste. Daar is alleen het pakhuis Lange Haven 63 nog van over (afb. 49). Aan de achterzijde zijn de branderijgebouwen in de vorige eeuw gesloopt om plaats te maken voor woningen. Naast dit pand hebben zijn broers Johannes Nolet senior (1747-1835) en Jacobus Janszoon Nolet (1740-1806) de panden Korte Haven 15-17 (+/-1790-1800, gesloopt) en Noordvest 103 (1777) gebouwd. Bovendien is bij Dam 8 (+/-1750-1780) een groot woonhuis te vinden waar aan de achterzijde nog het pakhuis annex branderij Oude Sluis 4-6 aanwezig is. Naast deze panden zijn ook Lange Haven 80 (+/-1770-1790), Tuinlaan 24 (+/-1800-1820), Tuinlaan 50 (+/-1770-1790) en Tuinlaan 92 (+/-1730-1770, gesloopt) enige voorbeelden van woonhuizen uit de hoogste bevolkingsklasse van de stad¹⁰.

Op het verband tussen de moutwijnindustrie en de bouw van de woonhuizen wordt in het volgende hoofdstuk verder ingegaan. Het mag blijken dat de moutwijnindustrie in de achttiende en negentiende eeuw in Schiedam een groot aandeel had in de welvaart van de stad. Dit wordt getoond door onder andere de korenbeurs en de vele woonhuizen en branderijen. De belangrijkste categorie industrie en woonvorm was tot op heden onderbelicht en wordt daarom in dit verslag in de komende hoofdstukken verder beschreven.

9: Zie van der Feijst (1975), pp. 118-121.

10: Zie stageonderzoek voor de Gemeente Schiedam (Klein, 2021).

^ Afbeelding 4: Lange Haven 55.

^ Afbeelding 5: Lange Haven 57.

^ Afbeelding 6: Lange Haven 111-113.

^ Afbeelding 7: Korte Haven 133.

Hoofdstuk 3: brandersindustrie in de binnenstad

De oorsprong van de Nederlandse jeneverindustrie is terug te leiden tot twee oude Hollandse steden. Dit zijn Weesp en Schiedam. Naast deze steden hadden Amsterdam en Rotterdam een klein aandeel in de productie, maar dit is altijd minimaal gebleven doordat de focus in die steden voornamelijk op de (zee-)handel lag. De industrie kwam op in de zeventiende eeuw nadat de overheid de invoer van Franse en Duitse brandewijn had bemoeilijkt. Aan het begin van de achttiende eeuw produceerde Nederland de meeste sterke drank van Europa en exporteerde dat via de zeehavens over de hele wereld¹¹.

Uiteindelijk won Schiedam het van Weesp. Doordat het Schiedamse bestuur de industrie stimuleerde vestigden steeds meer branderijen en distilleerderijen zich in Schiedam. In Weesp nam dit in de negentiende eeuw alleen maar af. Dit had er ook mee te maken dat Weesp en andere steden de industrie wilden mijden vanwege de grote vervuiling en sterke stankoverlast. Om de functionele opbouw van de woonhuizen te begrijpen is het belangrijk om te weten waar en hoe moutwijn geproduceerd werd. Met behulp van het boek *Schiedam bouwt op jeneververleden* van N. Lans (2000) en een publicatie van het Schiedamse Jenevermuseum wordt dat in dit hoofdstuk uitgelegd aan de hand van de geschiedenis van het productieproces.

3.1 Inkomen van de stad

Vanuit de florerende jeneverindustrie was er vraag naar bepaalde soorten gebouwen, specifieke beroepsgroepen en werden vele ambtelijke keuzes in het belang van de jeneverindustrie gemaakt¹². Het aandeel van deze industrie was groot, de Schiedamse economie was in de achttiende en negentiende eeuw grotendeels afhankelijk van de jeneverproductie. Langzaam verdween de visserij en groeide de jeneverindustrie fors. In de achttiende eeuw ging het hard, het hoogtepunt in deze eeuw werd omstreeks 1796 bereikt met bijna 200 branders¹³. Schiedam had succes ondanks dat Nederland er economisch niet sterk voor stond door diverse oorlogen. Andere pogingen van nijverheid in de stad aan het einde van de achttiende eeuw mislukten¹⁴. Het succes van de moutwijn ging door en het aantal branderijen bleef in de daaropvolgende eeuw hard groeien. De grootste bloeiperiode werd in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw bereikt. In 1881 werd het hoogste aantal branderijen in de Schiedamse geschiedenis bereikt met bijna vierhonderd bedrijven¹⁵.

11: Zie Lans (2000), p. 10-15.

12: Zie Lans (2000), pp. 52-59 en in het boek van Van der Feijst (1975) komen meerdere passages voor over keuzes van het stadsbestuur in het belang van de industrie.

13: Zie van der Feijst (1975), pp. 118-130.

14: Zo probeerde het stadsbestuur bijvoorbeeld de katoenindustrie te stimuleren door leegstaande panden tijdelijk gratis te verhuren aan fabrikanten. Zie van der Feijst (1975), p. 150.

15: Zie Lans (2000), p. 15.

> Afbeelding 8: affiche van Herman Jansen. Onbekend, 1929, Beeldbank Schiedam inventarisnummer 35033.

DRINK LOUTER

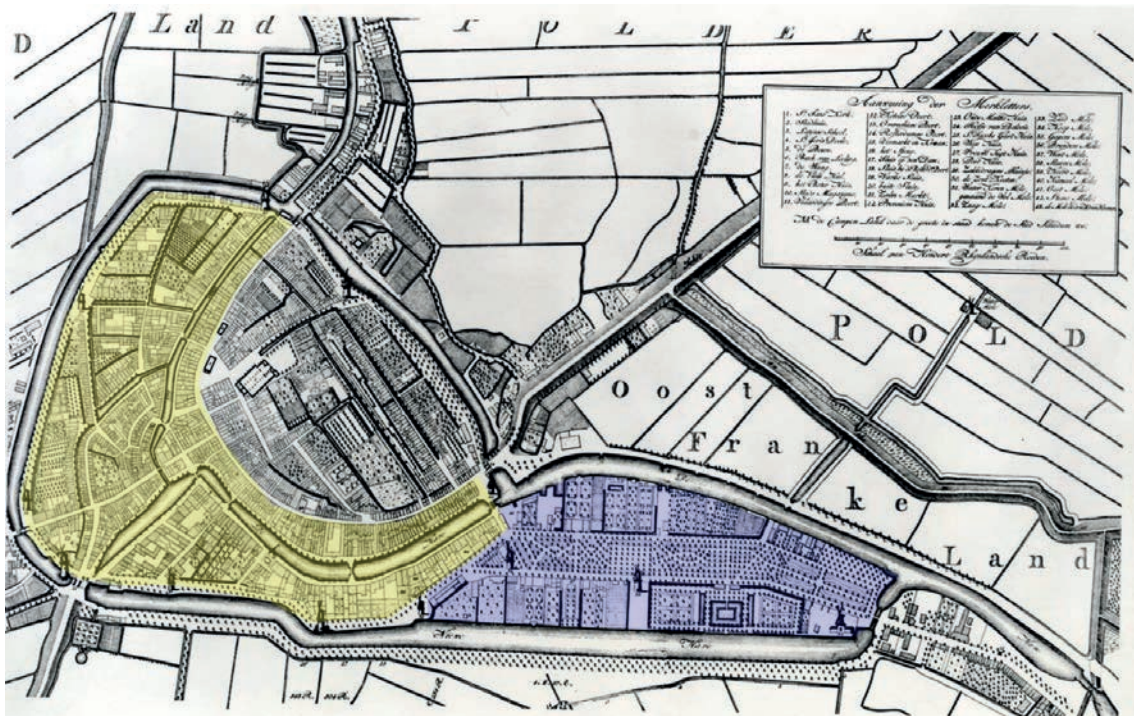
Kabouter

**ECHTE OUDE
SCHIEDAMSCHÉ GENEVER**

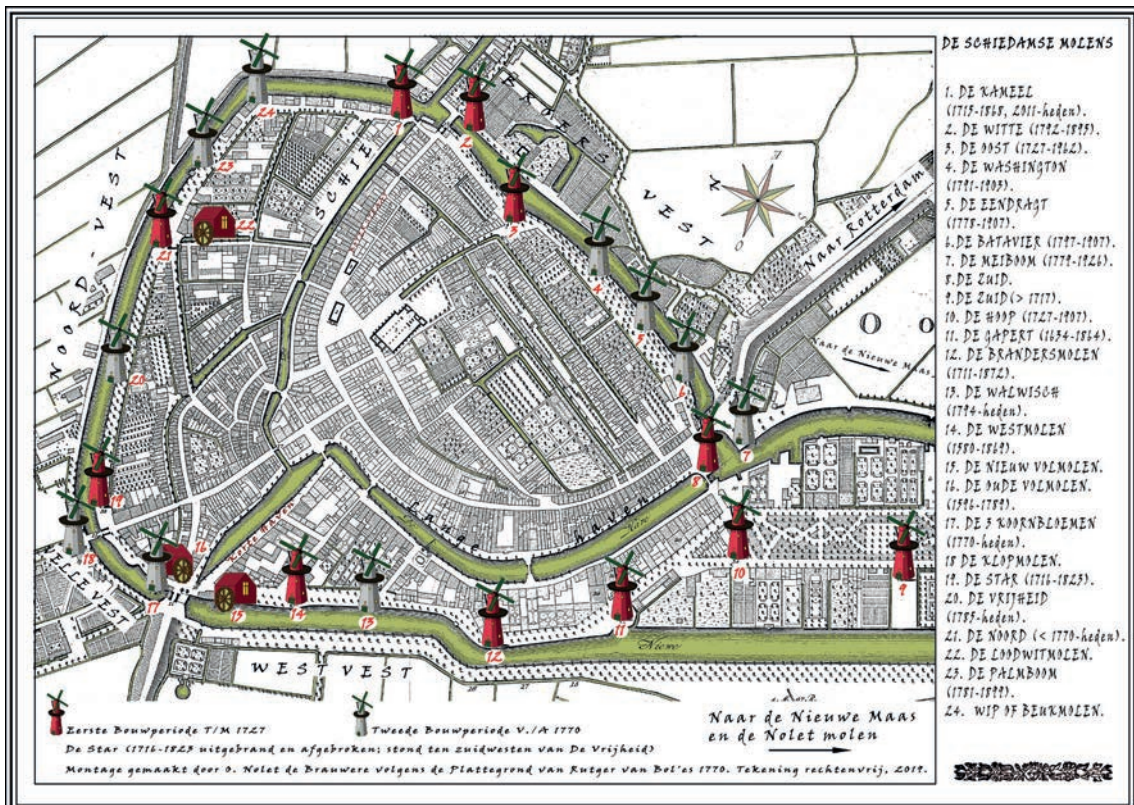
Herman Jansen

HERMAN JANSEN SCHIEDAM A^o 1777

^ Afbeelding 9: kaart van Schiedam. Geel: gebied met brandershuizen met branderij, blauw: de Plantage woonwijk op het Nieuwe Werk met woonhuizen van branders waar geen branderij gebouwd mocht worden. Bewerkte foto van een deel van de plattegrond van Schiedam uit 1770 door Rutger van Bol'es. Uit beeldbank gemeentearchief Schiedam inventarisnummer 12352.

^ Afbeelding 10: kaart met locaties van de korenmolens. Door O. Nolet de Brauwere, 2019, uit beeldbank gemeentearchief Schiedam inventarisnummer 37703.

3.2 Bouwen binnen de muren van de oude stad

Ondanks de gigantische groei van het aantal branderijen en bedrijven die daarmee te maken hadden breidde de stad in eerste instantie niet uit. Alle verbouwingen en nieuwbouw vonden plaats binnen de oude stadsgrenzen. Dit is de reden waarom het grootste deel van alle gebouwen van de jeneverindustrie binnen de grenzen van de oude zeventiende eeuwse binnenstad zijn terug te vinden en veel gebouwen uit vele historische (ver-)bouwlagen bestaan. Eigenlijk is de benoeming 'zeventiende' eeuwse binnenstad niet helemaal op zijn plaats. Ondanks dat de omvang en structuur van de oude binnenstad nog deels uit deze eeuw stamt, is de bebouwing in de achttiende eeuw grootschalig gewijzigd. In deze eeuw zijn de meeste gebouwen, straten en grachten gebouwd zoals deze nu nog aanwezig zijn¹⁶ (afb. 9).

Het gaat te ver voor deze scriptie om alle ingrepen in de binnenstad uit de achttiende eeuw te beschrijven, maar het mag benadrukt worden dat alles werd gedaan in het belang van de jeneverindustrie. Een paar voorbeelden zijn de bouw van een nieuwe grote sluis in 1776, verbeteringen van de havens en voorkomen van verzanding in de Maas, wijzigen van het havengebied het Nieuwe Werk voor de aanleg van de Plantage en de bouw van diverse publieke gebouwen waaronder een nieuwe Korenbeurs in 1785 (zie hoofdstuk 2)¹⁷.

3.3 Mouten, branden en distilleren

In de binnenstad was de dichtheid van branderijen hoog. In het overgrote deel van de stad hadden kleine ondernemers hun plek gevonden om te wonen en hun moutwijn te produceren. Dit was voornamelijk in het gedeelte van de stad met de grachten en havens. Het branderswoonhuis stond in de binnenstad vrijwel nooit alleen, maar was gecombineerd met andere gebouwen. Dit heeft met het productieproces van moutwijn en jenever te maken. Voor het volledige productieproces was men afhankelijk van een mouterij, branderij, distilleerderij en pakhuis. De mouterij was altijd een gescheiden bedrijf van de rest en had een eigen gebouw. De branderij, distilleerderij en pakhuis waren in eerste instantie gecombineerd (afb. 12), maar werden gescheiden naarmate het distilleerproces steeds complexer en uitgebreider werd. De gebruiksfuncties werden ook gescheiden bij de grotere fabrieken die in de negentiende eeuw ontstonden.

3.3.1 Mouterij

Het eerste type gebouw dat bij de industrie hoort is de mouterij (afb. 11). Dit gebouw wordt niet meegenomen in de analyse van het woonhuis omdat deze vaak op een andere locatie stond en niet in verbinding stond met een woonhuis van een brander. Over de typologie van de mouterij kan gerust een aparte studie worden gemaakt en blijft daarom hier beperkt tot een zeer beknopte functionele beschrijving.

In de mouterij werden de zaden ontkiemd, dit werd '*mouten*' genoemd. Het is de eerste productiefase van het maken van moutwijn. Gerst werd op de verdiepingen van het gebouw gelegd en werd daar nat gehouden. Dit bleef liggen totdat het gedeeltelijk ontkiemde. Als het

16: Zie van der Feijst (1975), p. 118.

17: De Plantage is het eerste stadspark in Nederland dat met een plan van Horsman is aangelegd in opdracht van het stadsbestuur (Medema, p. 183&192) en is tot op heden vrijwel ongewijzigd. Alleen de beplanting is later een keer aangepast.

^ Afbeelding 11: zijgevel van een mouterij aan de Noordvest.

^ Afbeelding 12: Lange Haven 55 met Westvest 44. Overgenomen van Google Earth (2021).

gedeeltelijk ontkiemd was ging het naar zolder waar de zaden droogden en verder ontkiemden. Tot slot werd de ontkiemde gerst beneden gedroogd in een ruimte die werd verwarmd met een oven. Daarna was de gerstemout klaar om bij een brandersmolen vermalen te worden¹⁸.

3.3.2 Molens

Het grote aandeel van de jeneverindustrie in de Schiedamse economie wordt net als bij de Korenbeurs nog eens duidelijk bij de molens. Op het hoogtepunt van de industrie kende Schiedam rondom de stad negentien molens (afb. 10). Daarvan waren er slechts vier bestemd voor het malen van granen voor bakkers en vijftien voor de branders¹⁹. Deze molens kneusden de gerstemout zodat het beter kon gisten tijdens het brouwproces.

3.3.3 Branderij en pakhuis

Het complex van woonhuis en distilleerderij is nog terug te vinden in Schiedam. Zelden waren woonhuis en branderij gescheiden, dit gebeurde alleen bij de grote luxe woonhuizen of grote fabrieken²⁰. Bij alle kleine branderijen waren woonhuis en branderij met elkaar geïntegreerd. Bij Korte Haven 133 en Lange Haven 55 (afb. 12) is de samenhang tussen woonhuis en branderij nog duidelijk te zien. Aan de zijde van de haven is het woonhuis met dubbele entree. De begane grond diende als opslag en werkruimte en op de bovenliggende verdiepingen werd gewoond. Via een gang in het huis en de kleine binnentuin kon men bij het andere gebouw komen. Dit was de branderij met pakhuis. Bij Lange Haven 55 staat de branderij aan de Westvest met adresnummer 44 (afb. 24). Een soortgelijke situatie is bij Korte Haven 133 ook het geval.

Een variant hierop is terug te vinden bij de drie panden van de gebroeders Nolet. Bij alle drie de panden staat de productie los van het woonhuis. Op de begane grond is geen werkruimte en de gevels hebben slechts één statige entree (zie hoofdstuk 6).

In de branderij werd de moutwijn gemaakt. In minimaal drie grote vaten werd het proces doorlopen van branden en distilleren. De vaten namen een groot deel van de ruimte in beslag (afb. 14), dit is bij de branderijen terug te zien in de gevel door de asymmetrische indeling van deuren en ramen (afb. 24).

De eerste stap was het verwarmen van de mout. Mout werd samen met andere ingrediënten in warm water verwarmt tot een 'beslag'. Als het beslag was afgekoeld werd er gist toegevoegd. Na één tot twee dagen gisten werd het beslag gedistilleerd. Door het in een distilleerketel aan de kook te brengen verdampte de alcohol die daarna werd opgevangen. Deze ketels zijn te herkennen aan een stenen omhulsel. Dit maakte het veiliger om de ketels met open vuur te verwarmen. Het proces doorliep drie stappen. De eerste distillatie vond plaats in de ruwketel waarna de alcohol die uit het ruwvat verdampte werd opgevangen. Daarna werd het handmatig overgepompt naar de enkelketel en een tweede keer gedistilleerd. Inmiddels zat het alcoholpercentage dan rond de 35%. Voor de laatste keer werd het vocht gedistilleerd in de bestketel, waarna er moutwijn (bestnat) overbleef met een alcohol percentage van ongeveer 60%²¹.

18: Zie Lans (2000), pp. 25-30.

19: Zie Lans (2000), p. 27.

20: Zie Lans (2000), p. 28.

21: Zie Jenevermuseum (geen datum).

GENIEVRE SUPERIEURE

SCHIEDAM

I. H. W.
Marque de Fabrique.

HOLLANDE

I. H. W.
Marque de Fabrique

DANIEL VISSER & ZONEN

DEPOTERIE HOLLANDE, DEN HAAG, LA HAYE

Een branderij was geen distilleerderij en een branderij maakte moutwijn (korenwijn) en geen jenever. Jenever ontstond bij een vierde distillatie waarbij er extra kruiden en specerijen – waaronder jeneverbessen – werden toegevoegd. Dit proces was te omslachtig voor branderijen, zij hadden simpelweg de ruimte en mankracht niet om nog een extra productieproces uit te voeren. Daarom werden er in Schiedam in de negentiende eeuw jenever distilleerderijen gebouwd²². Deze relatief 'jongere' categorie gebouwen is in deze scriptie niet verder behandeld.

In de branderij of op de begane grond van het woonhuis vond daarna de laatste stap in het productieproces plaats. Men moest de moutwijn bottelen en verpakken of in houten vaten gieten. Daarna was het klaar om gedistribueerd te worden en werd het op karren of op schepen aan de kade geladen.

Woonhuis en branderij waren functioneel en fysiek met elkaar verbonden. Het volgende hoofdstuk gaat verder in op deze structuur met een analyse van de panden Korte Haven 133, Lange Haven 55, Lange Haven 57, Lange Haven 87 en Lange Haven 111.

^ Afbeelding 14: interieur van een branderij met aan de linkerkant beslagbakken en rechts distilleerketels. Onbekend, geen jaartal. Uit beeldbank gemeentearchief Schiedam, inventarisnummer 01896.

< Afbeelding 13: buitenlandse affiche van distilleerderij Daniël Visser. Onbekend, 1795-1813. Uit beeldbank gemeentearchief Schiedam, inventarisnummer 35007.

22: Zie Lans (2000), p. 33.

Hoofdstuk 4: branderswoonhuizen

De Korte Haven en de Lange Haven zijn twee gebieden waar veel branders hun branderij in het verleden hebben gevestigd. In de periode 1750-1850 waren deze gebieden sterk in ontwikkeling. Er werden nieuwe panden gebouwd, of oude panden werden heel grondig verbouwd. Meermaals werden er nieuwe gevels tegen oude panden aangebouwd²³. Onder andere aan de Lange Haven en Korte Haven staan nog diverse gebouwen waar de oude industrie is af te lezen. Bij Korte Haven 133, Lange Haven 55, Lange Haven 57, Lange Haven 87 en Lange Haven 111 is de architectuur en structuur nog duidelijk af te lezen. Daarom zijn deze panden gekozen om de typologie van het branderswoonhuis te onderzoeken.

4.1 Bewoners en gebruikers van de panden

De eerste kadastrale kaart en de *Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels* (OAT) bieden een direct bewijs dat de panden aan de Lange Haven allemaal brandershuizen zijn geweest. Om nog verder in de geschiedenis terug te gaan is lastig. De bevolkingsregisters van Schiedam zijn voor 1811 niet compleet en het is een tijdrovend karwei. Van Lange Haven 55 is bekend dat in 1825 Jan Loopuyt eigenaar van het pand was²⁴. In de kadastrale minuut staat in sectie C, nummer 437 en 438 als *'vruchtgebruiker'* Pieter Loopuyt vermeld. Pieter Loopuyt was van beroep brander. Perceel nummer 437 grenst aan de Lange Haven en was het huis en erf. Nummer 438 was de branderij Westvest 44.

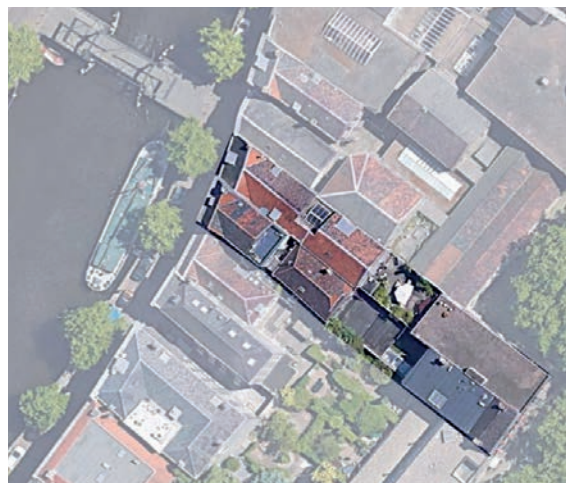
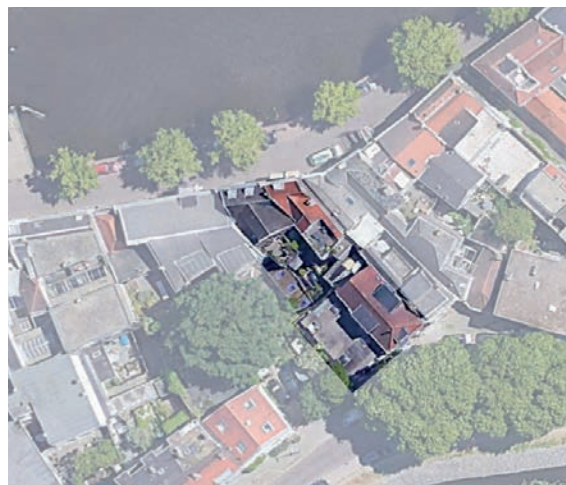
Voor het buurpand Lange Haven 57 is in het kadaster in sectie C onder nummer 436 gevonden dat het *'huis+erf'* in eigendom was van Abraham Bakker. Bakker was wederom brander van beroep en had aan de zijde van de Westvest op nummer 435 zijn *'pakhuis, branderij en koelbakken'* staan. Dat pand is in de vorige eeuw gesloopt²⁵. Lange Haven 87 staat in de kadastrale minuut gemerkt als *'huis+erf'* onder nummer 400 met daarachter het pakhuis en branderij onder nummer 399 (afb. 17 & 18). Er is af te lezen dat de brander Gerrit Zeth Janszoon eigenaar van het pand was. De branderij is gesloopt, maar het huis is nog steeds aanwezig. Naast dit adres staat het pand Lange Haven 85 dat in de gevel veel overeenkomsten heeft met een branderswoonhuis. In de kadastrale tafel is echter te lezen dat hier op dat moment geen branderij was. Het complex staat alleen als huis en pakhuis omschreven. Dit hoeft natuurlijk niet te betekenen dat er nooit een branderij is geweest. Misschien woonde er voordat de eerste kadastrale kaart werd opgemaakt in de achttiende eeuw wel een brander, maar het pand wordt om deze reden nu niet meegenomen in de analyse.

23: Veel panden zijn uit een verbouwing ontstaan. Voorbeelden in dit gebied zijn: Dam 8, Korte Haven 15-17 en Lange Haven 80. Deze voorbeelden zijn onderzocht in het stageonderzoek (Klein, 2021).

24: Uit Bevolkingsregister 1828-1864, Gemeentearchief Schiedam.

25: Uit kadastrale kaarten 1811-1832, oorspronkelijke aanwijzende tafels Schiedam, Zuid-Holland, sectie C, blad 013. In beeldbank RCE, inventarisnummer OAT08184C013.

^ Afbeeldingen 15-20: Korte Haven 133, Lange Haven 85-87 en Lange Haven 55-57. Links fragmenten van de eerste Kadastrale Minuutplan van Schiedam, sectie C. Uit de Beeldbank van de RCE, inventarisnummer MIN08184A01. Rechts fragmenten overgenomen van Google Earth (2021).

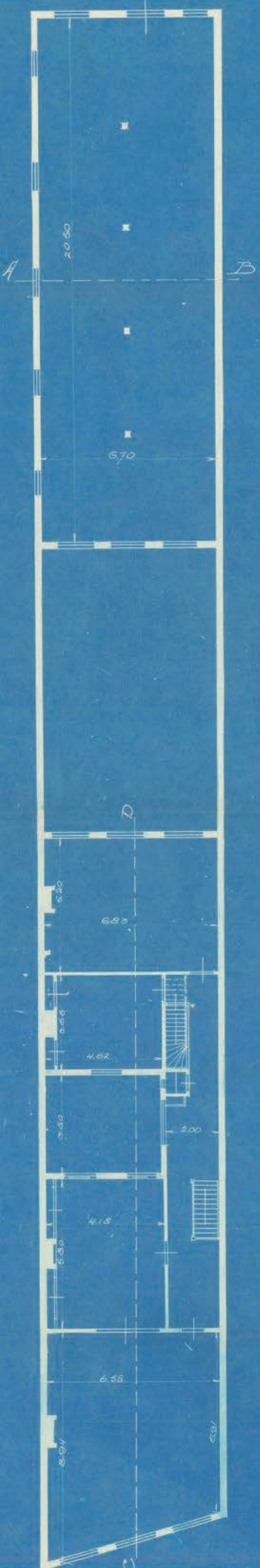
In het pand Lange Haven 111 woonde net als bij de eerder vermelde panden een brander. Hier wordt verder niet meer op ingegaan. Desalniettemin is het wel interessant om nog kort op het pand Korte Haven 133 in te gaan. Daarbij is het van belang om te vermelden dat dit pand voorheen het huisnummer 33 droeg, want op beide huisnummers zijn in de archieven resultaten te vinden. In de kadastrale minuut is onder sectie C, nummers 255 en 257 terug te vinden dat dit rond 1830 in eigendom was van ene Jan Beukers; ook hij was van beroep brander. Nummer 257 betrof de *'branderij, koelbak + erf'*, 256 het woonhuis en erf (afb. 15 & 16). Links van het woonhuis staat tegenwoordig een gevel die aansluit op de architectuur van het woonhuis, maar dit was voorheen anders. Op een afbeelding uit 1905 is te zien dat hier ook een branderij stond. Dit wordt bevestigd door de kadastrale gegevens die laten zien dat dhr. Beukers twee branderijen en meerdere pakhuizen bij elkaar had staan. Hier was dus een bovengemiddeld groot bedrijf gevestigd met meerdere panden. Helaas konden de bouwjaren niet worden achterhaald, maar er ontstaat direct de vraag welke onderdelen tot de eerste bebouwing van het complex behoren. Er is een kans dat dit misschien Korte Haven 133 met achterliggend pakhuis en branderij is geweest.

In alle gevallen valt het op dat de woonhuizen aan de zijde van de haven staan en de branderijen aan de rand van de Westvest of een andere achterliggende straat. Dit had waarschijnlijk een logistieke reden. De schepen die goederen aan- en afvoerden kwamen niet aan de zijde van de Westvest. Deze straat lag in het oude Schiedam tegen de grens van de stad aan. De Lange Haven en Korte Haven zijn van oudsher de plek waar de schepen binnen kwamen en aanlegden. Zo is de havenzijde ontwikkeld tot voorname zijde voor wonen en overslag van goederen. Het aanzicht van de brede gracht met statige panden werd nauwelijks vervuild door het beeld van branderijen, deze bleven aan de 'achterzijde'. Het gaf de stad een deftig aanzicht en werkte goed op de perceptie van de bezoekers van de stad. Desondanks had de industrie ook een keerzijde. Het vervuilde de stad aanzienlijk. In een reisverslag van L. van Ollefen uit 1788 wordt de stad als volgt beschreven:

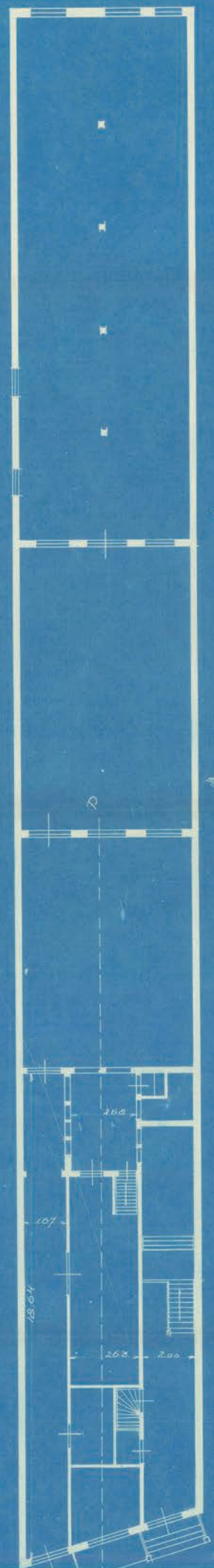
'De Stad zelve is schoon en welgebouwd, men heeft in dezelve vrij aanzienlijke straten en steegen; in de gemeenste heerscht eene netheid, die men in veele zelfs voorname steden onzer Republiek te vergeefs zoude zoeken; [...] met een genoegzaam aantal aanzienlijke gebouwen: [...] zoude de stad zig deftig en stout voordoen, werd dit niet ontluisterd door een dikken nevel van rook, waarin zij zig, op zekeren tijden van den dag, als geheel verbergt; deeze, door de branderijen veroorzaakt, dringt bijna door alles heen [...]' (van der Feijst, 1975, p. 150).

Branderij en woonhuis vormden samen een fabriekscomplex. In de branderij werd de gerstemout beslagen en gedistilleerd. Op de pakzolders had men diverse goederen opgeslagen. De branderijen werden zowel vanaf de Westvest als de Lange Haven bevoorrad. Het pakhuis had deuren in de voorgevel, maar stond in verbinding met de Lange Haven door middel van een route door de binnentuin en een gang in het woonhuis (afb. 28). Dit heeft ertoe geleid dat het branderswoonhuis het karakteristieke aanzicht van twee voordeuren heeft gekregen: één deur voor de woonfunctie en één deur voor de branderij. Het ziet ernaar uit dat wonen en werken in het pand goed werd gescheiden. Voordat het woonhuis wordt beschreven kijken we eerst naar de branderij zoals deze tegen het huis aan gebouwd werd.

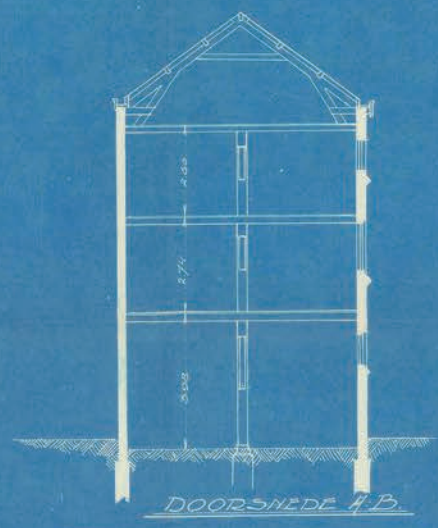
> Afbeelding 21: plattegrondtekeningen van Lange Haven 55/Westvest 44. Gemeentearchief Schiedam bouwdoossier 1917-0059. Geraadpleegd op Mijnadres.org.

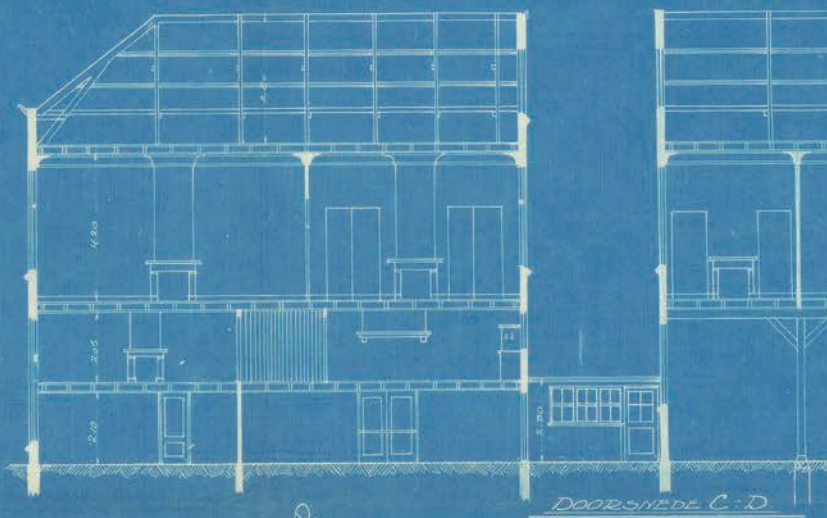
VERDIEPING

DEG. GROND

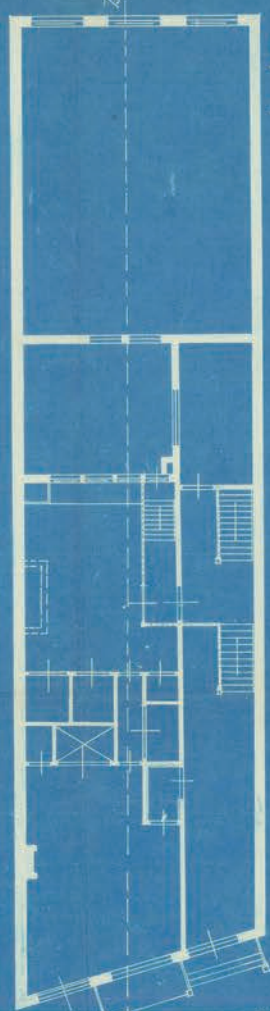

DOORSNEDE A-B

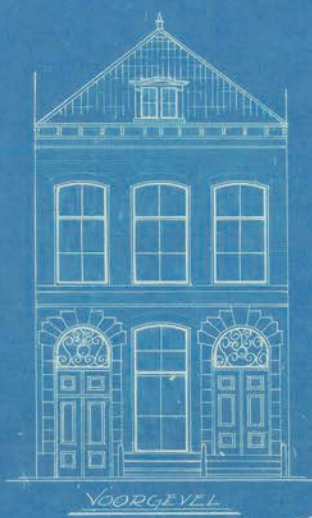

DOORSNEDE C-D

BESTAANDE TOESTAND
 PAND LANGE HAVEN N° 5
 TE SCHIEDAM.

ENTREE SOL

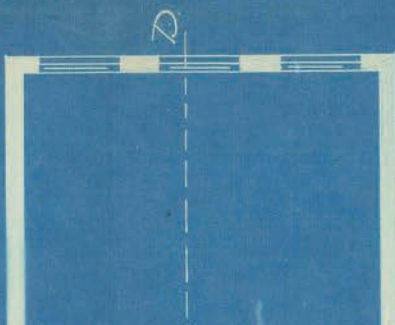
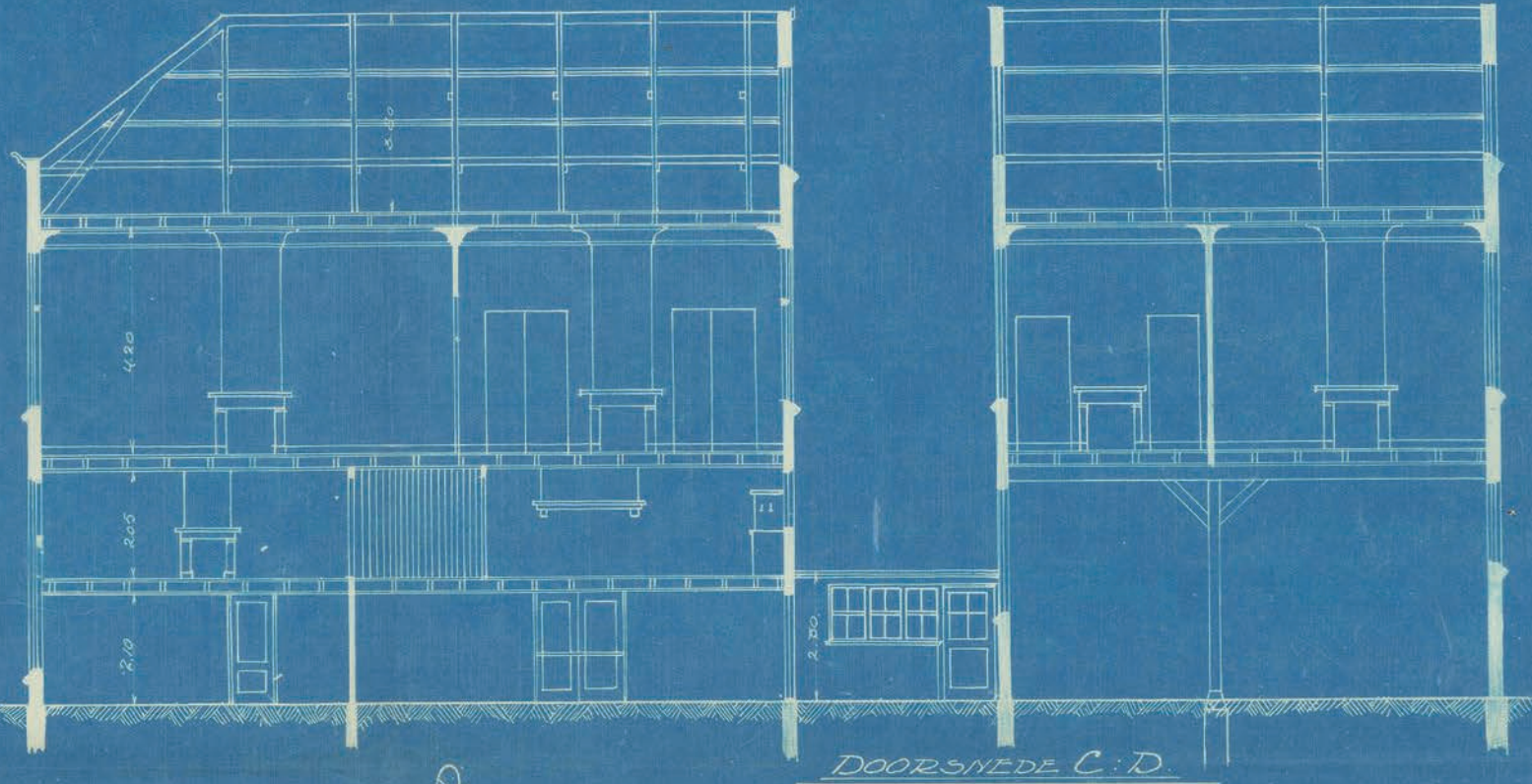
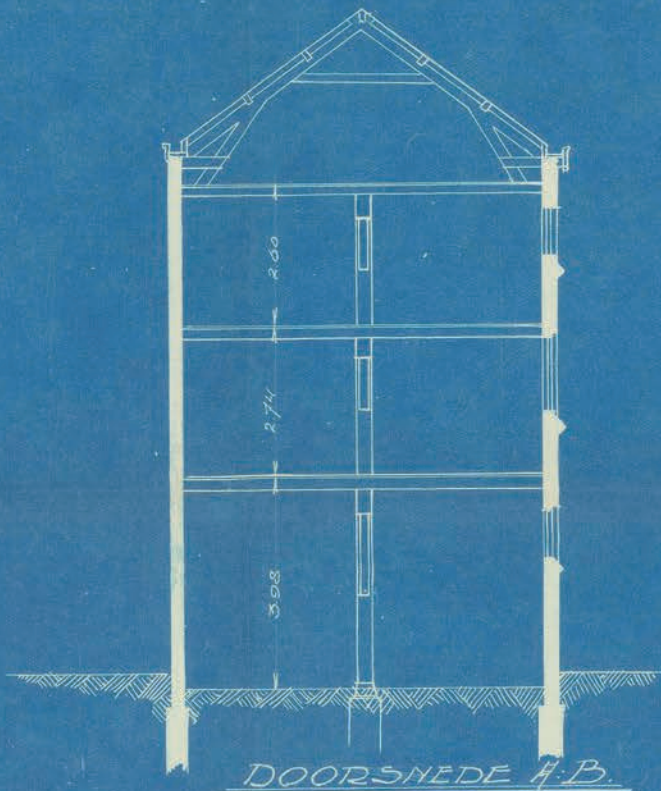

VOORGEVEL

Schiedam
 de Aam
 J. M. K.

SCHAAL 1:100.

BESTAANDE TOESTAND
PAND LANGE HAVEN N° 55.
TE SCHIEDAM.

4.2 De branderij

De karakteristieke gevel van de branderij is aan de Westvestzijde op nummer 44 nog goed af te lezen. De gevel heeft een asymmetrische indeling met vlak uit het midden een deur en links en rechts een gevelveld (afb. 24). Het ene veld is breder dan de andere. Dit kwam doordat de clusters van ketels een dermate ruimte in beslag namen dat de plattegrond asymmetrisch opgebouwd moest worden (afb. 14). Want anders stonden de ketels direct achter de entree deur. Alleen hele brede branderijen hadden de ruimte voor een symmetrische gevelopbouw. Op de bovenliggende verdiepingen zijn smalle deuren in de gevel gemaakt om goederen naar binnen te kunnen hijsen. Deze zitten in lijn boven de grote deurpartij. De verdiepingen kenmerken zich met smalle lage ramen waar net voldoende daglicht naar binnen kon komen om de binnenruimte te verlichten (afb. 22).

De branderij heeft de standaard vorm van een hallehuis²⁶ waar een aantal verdiepingen in zijn gemaakt. Dragende buitenmuren vormen de gebouwschil waarbinnen met een houtconstructie verdiepingvloeren zijn aangebracht. De vloeren zijn opgebouwd uit samengestelde houten balklagen en vloerplanken. Kinderbalken lopen in de dwarsrichting van muur tot muur en worden ongeveer in het midden ondersteund door een houten moerbalk in de langs richting die wordt ondersteund met houten kolommen. Deze constructie stelde de bouwer in staat om de kolommen uit het midden te plaatsen zodat er voldoende ruimte was om de ketels op te stellen. Het gaf tijdens de bouw enige mate van flexibiliteit omdat er ter plekke geschoven kon worden met de locatie van de kolommen, een halve meter naar links of rechts gaf geen problemen voor de constructie (afb. 23). Op die manier was men in staat om de plattegrond optimaal in te delen.

De bovenliggende verdiepingen hadden eenzelfde indeling. Grote open ruimten werden gebruikt voor het opslaan van goederen en hier werd niet gebouwen. De last van zware ketels, kolenvoorraad en ovens kon een houten balklaag niet dragen. Dit was dus altijd op de begane grond²⁷. Op zolder droeg een standaard spantconstructie het dak. Op de bouwtekening uit 1917 is deze nog getekend (afb. 22), maar tegenwoordig heeft het gebouw een plat dak (afb. 24).

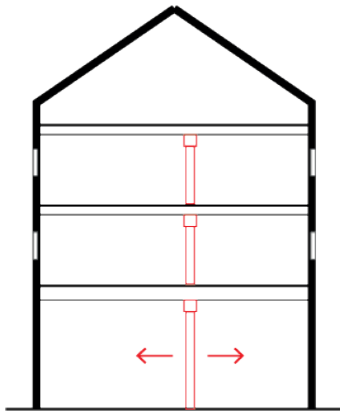
Het is belangrijk om te benadrukken dat de beschrijving van deze branderijgebouwen

---

26: In *Het Nederlandse Woonhuis* (Meischke, 1969) wordt dit type uitvoerig beschreven als de basis van diverse bouwtypologieën in ons land. Het vormde de basis van de diverse soorten woonhuizen, kleine kerken en dus ook van de Schiedamse branderijen.

27: In *Schiedam bouwt op Jeneververleden* (Lans, 2000) beschrijft Lans dat de branderijen altijd op de begane grond waren. Dit was niet alleen vanwege het zware gewicht van ketels en dergelijke gedaan, maar ook omdat dit logistiek het handigste was. Men pompte of schepte de vloeistoffen over van ketel naar ketel. Naar een verdieping hoger pompen of scheppen was te arbeidsintensief en in de achttiende eeuw praktisch onmogelijk.

< Afbeelding 22: doorsnedes van Lange Haven 55/Westvest 44. Gemeentearchief Schiedam bouwdoos 1917-0059. Geraadpleegd op Mijnadres.org.

< Afbeelding 23: flexibiliteit in de constructie van het brandershuis.

alleen geldt voor gebouwen die in het verlengde van het woonhuis zijn gebouwd. Dit was tot in de eerste helft van de negentiende eeuw het geval. In de loop van de negentiende eeuw groeiden de branderijen fors en werden er buiten de oude stadsgrens nieuwe grotere branderijen gebouwd. Zodoende is aan de andere kant van de vestegracht en achterliggende wijken een doorontwikkeling van de branderij aan te treffen als een zelfstandig gebouw (afb. 25). Voorbeelden hiervan zijn aan de Noordvestsingel terug te vinden. Opvallend is dat de asymmetrie in de gevel ook daar terug te zien is, de kenmerken van de oude branderijen zijn in de nieuwere bouwvormen duidelijk overgenomen.

4.3 Het woonhuis

Het andere bouwdeel op het perceel betreft het woonhuis met magazijnruimten op de begane grond. Het branderswoonhuis is te herkennen aan een bouwvolume van twee tot vijf bouwlagen en een gevel met twee ingangen. Men werkte op de begane grond en woonde op de verdiepingen daarboven. De panden zijn op Lange Haven 87 na opgedeeld in een voorhuis, lichthof en achterhuis.

4.3.1 Gevel

De gevel is veelal sober uitgevoerd met alleen een bossering op de begane grond en rechte gevellijst. Deze lijstgevel sluit aan op de 'strakke stijl' die in de achttiende en negentiende eeuw gebruikelijk was. In alle gevallen is de begane grond benadrukt met natuursteen, stuc of een houten lijst. Bij Lange Haven 55 zijn alleen de deuren voorzien van een bossering, terwijl bij Lange Haven 57 de hele gevel van een bossering is voorzien. De deur naar de achterliggende gang begint op straatniveau. De dorpel van de andere deur ligt meestal iets hoger. Het hoogteverschil werd opgevangen met een kleine bordestrap (Lange Haven 55 & 57) of een opstap. De deur naar de magazijnruimten zit op straatniveau. Dit had een reden, want door niet of nauwelijks een drempel te maken konden karren makkelijk naar binnen en naar buiten rijden.

De bovenliggende raampartij bestaat uit drie traveeën die aansluiten op het ritme van de plint. Bij Lange Haven 55 is er alleen een verdieping en begint daarboven al de kap. Bij Lange Haven 57 en Korte Haven 133 is het pand aanzienlijk hoger. Het buurpand Lange Haven 57 heeft twee verdiepingen, een gevellijst met hoge fries en daarboven een kap. Bij het pand aan de Korte Haven wordt dit nog eens overtroffen met drie verdiepingen en een kap. Bij de laatste twee panden valt het op dat de eerste verdieping hele hoge ramen heeft. Dit is een herkenbaar element van de bel-etage voor woonhuizen uit de achttiende en negentiende eeuw en is ook

^ Afbeelding 24: voor- en zijgevel van de branderij Westvest 44.

te zien bij de statige panden met bel-etages in Amsterdam. De hoogte van de ramen bouwt per verdieping af zoals dat bij lijstgevels gebruikelijk was²⁸. In de indeling vormt Lange Haven 111 een vreemde eend in de bijt. Daar sluit het ritme van de ramen niet aan op de indeling van de plint. Een vrij kale maar duidelijke plattegrondtekening uit 1908 laat zien dat er toen slechts drie openingen in de gevel waren en op de geveltekening uit 1919 is te zien dat dit al gewijzigd was naar een andere indeling. Hier is dus sprake geweest van een verbouwing waardoor het ritme is verstoord. Er kan geconcludeerd worden dat het aanblik van de gevel van Lange Haven 111 overeenkwam met de andere gevels aan de Lange Haven.

28: Zie de diverse architectuurboeken, waaronder (Kok, 1946, 4e druk).

^ Afbeelding 25: negentiende eeuwse branderijen aan de oever van de Noordvestsingel.

4.3.2 Begane grond

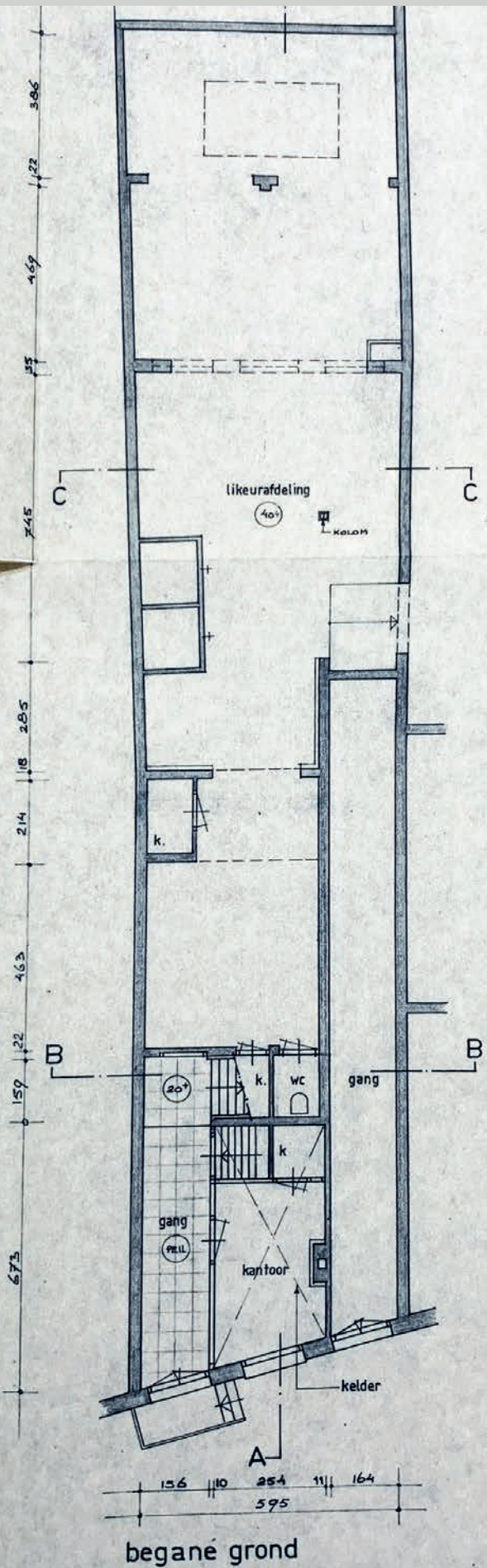
De plint met dubbele ingang komt voort uit de functionele indeling van de begane grond. Aan één van de zijanten van het gebouw loopt een gang naar de binnentuin en branderij (afb. 21&26). De gang zorgde ervoor dat wonen en werken gescheiden kon blijven. De gang loopt meestal tot halverwege het woonhuis tot aan het lichthof waarna men in een magazijn terecht kwam. Deze indeling is bij Lange Haven 55, Lange Haven 57 en Korte Haven 133 terug te zien. Bij Korte Haven 133 kwam de gang niet op een magazijn uit, maar op een binnenplaats die de diverse omringende gebouwen ontsloot (32). De gang ontsloot in alle panden vrijwel alle ruimten op de begane grond. Dit waren magazijnen en overige werkruimten. De andere entree deur gaf toegang tot een voorhal met trap naar boven. Bij Lange Haven 57 gaat dit naar een insteek die vlak achter de gevel begint. Na een klein bordes gaat een twee trap richting de bel-etage. Bij de andere panden is dit niet het geval. De vraag is of deze insteek tot de originele structuur behoort. Hier is geen antwoord op gevonden, maar uit de vergelijking met Rotterdam bleek dat dit wel vaker voorkwam. Bij Lange Haven 111 is tegenwoordig een kamerindeling aan te treffen (afb.30), maar op de tekening uit 1908 is te zien dat er weldegelijk een gang naar de achterzijde van het pand liep (afb.31). Deze oorspronkelijke indeling is bij een verbouwing tussen 1908 en 1919 dus verloren gegaan. Tussen de twee entree deuren zit bij alle panden een hoog raam dat daglicht geeft aan het vertrek daarachter. De functie hiervan is niet helemaal bekend, maar de ruimte staat in alle gevallen in verbinding met de lange gang van het industrie gedeelte. Vermoedelijk was dit vertrek dus onderdeel van de moutwijnproductie. In de Rotterdamse woonhuizen werd dit vertrek als een soort kantoor gebruikt²⁹, waarschijnlijk is dat hier ook het geval geweest.

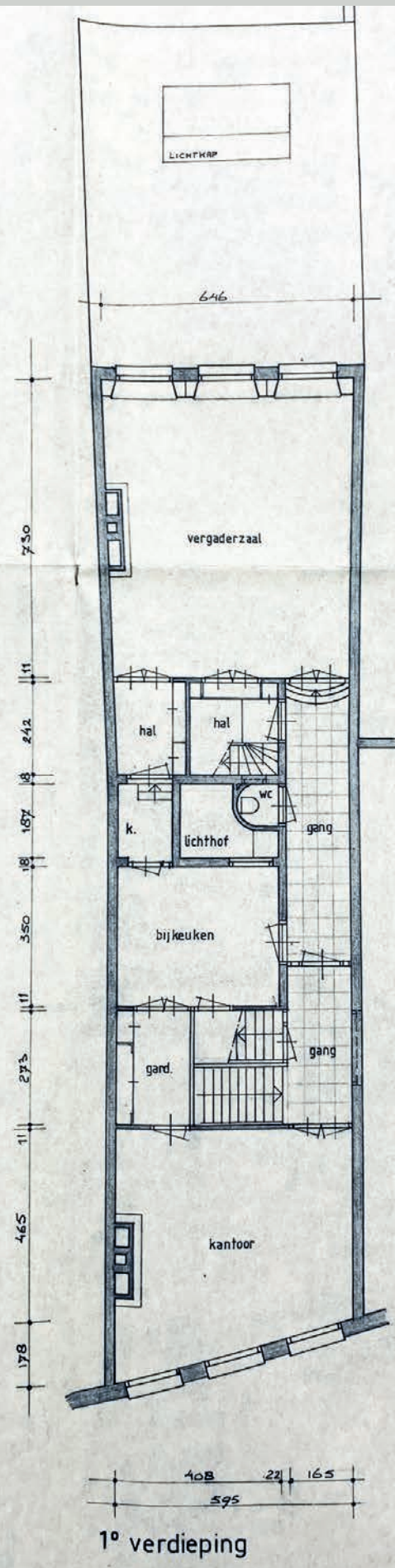
29: De typologie van het Schiedamse brandershuis lijkt op die van de Rotterdamse magazijn-/koopmanshuizen (Meischke & Zantkuijl, 2004), zie hoofdstuk 5 voor de vergelijking.

> Afbeelding 26: plattegronden van Lange Haven 57. Gemeentearchief Schiedam bouwdoos 1981-0022. Geraadpleegd in de studiezaal.

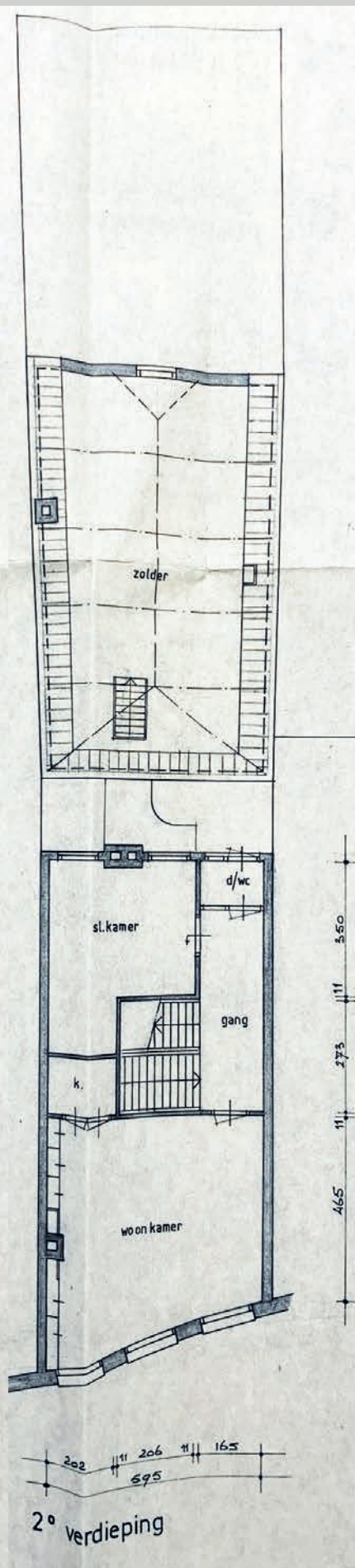

begane grond

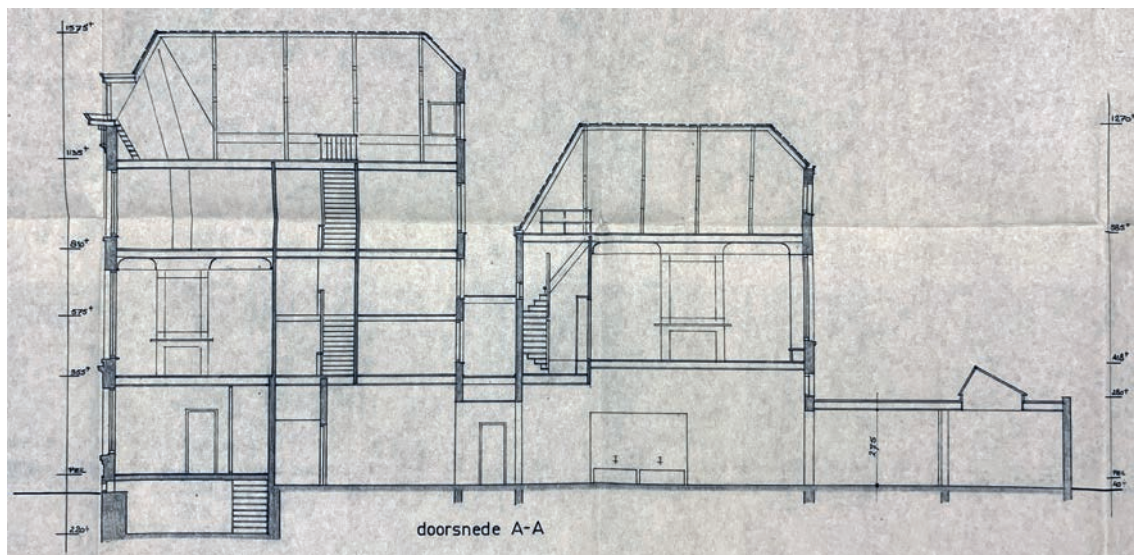

1° verdieping

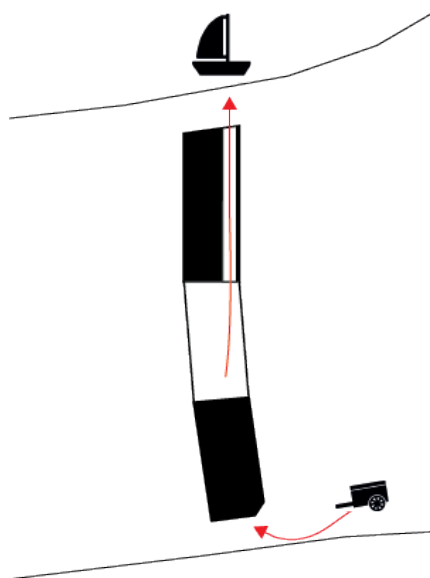

2° verdieping

^ Afbeelding 27: doorsnede van Lange Haven 57. Gemeentearchief Schiedam bouwdoosier 1981-0022. Geraadpleegd in de studiezaal.

< Afbeelding 28: verbinding tussen branderij, woonhuis en kade.

4.3.3 Woning

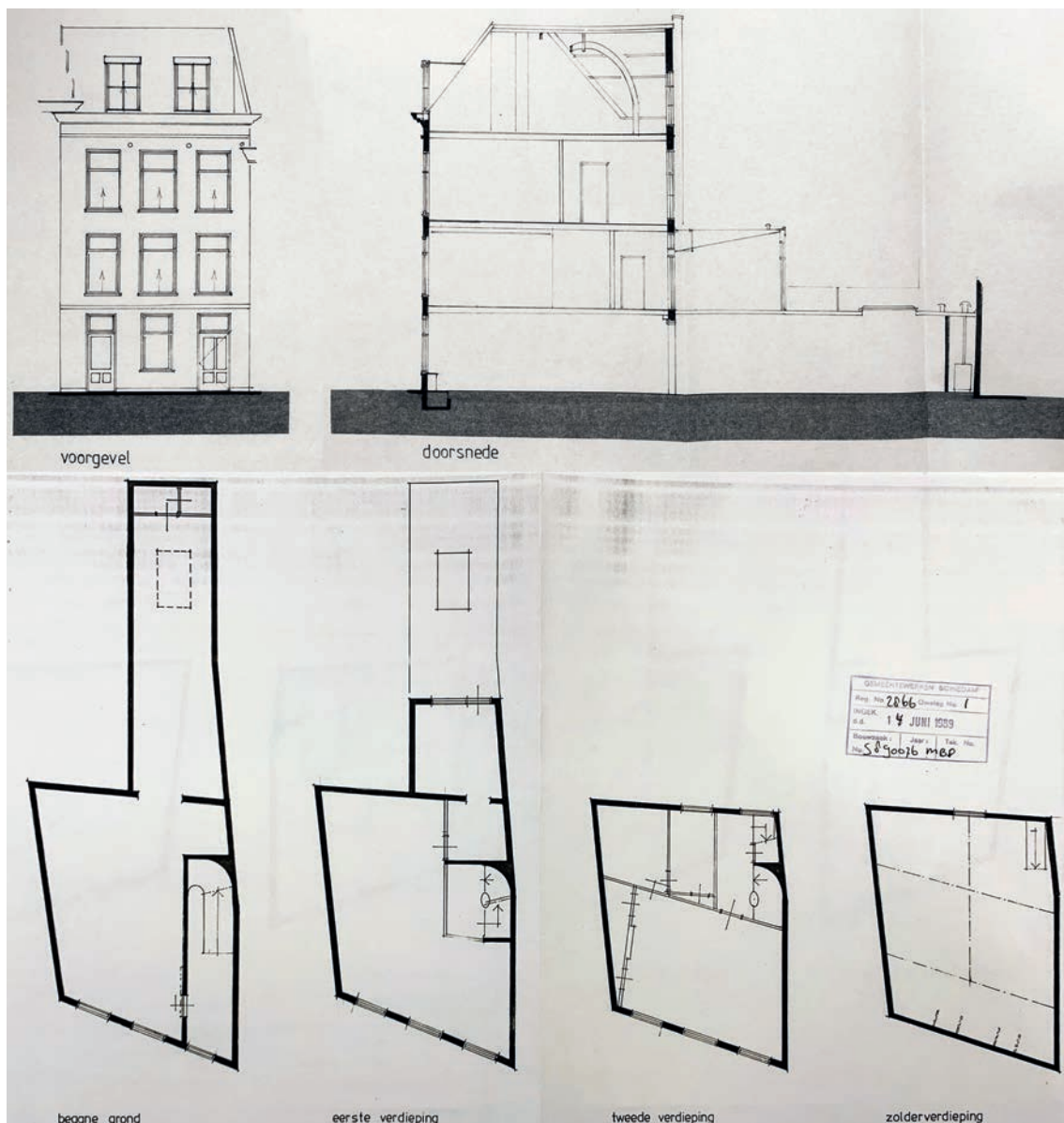
De trap naar de eerste verdieping gaf toegang tot de woning. De eerste etage was de bel-etage met alleen leefruimten. Op de plattegronden uit de twintigste eeuw die in dit verslag zijn gebruikt is het oorspronkelijke gebruik van de ruimten niet af te lezen, maar er kan vanuit gegaan worden dat dit niet veel verschilde met de koopmanshuizen en herenhuizen in Amsterdam en Rotterdam³⁰. Aan de voorkant bevond zich de voorkamer met een haard. Doordat de gang pas in het midden van het pand begon kon de voorkamer over de volledige breedte van het pand gebouwd worden. De gang liep vanaf een tweede kamer langs de lichthof naar achteren. Achterin bevond zich nog een tweede brede kamer met haard die iets hoger lag. Dit komt overeen met de achterzalen die in de Amsterdamse en Rotterdamse typologie voorkomen. Lange Haven 87 vormt hier een uitzondering op omdat dit pand zeer ondiep is. Hier is geen gang maar een grote open ruimte met kleine achterkamer (afb. 29). De kamers tussen de voor- en achterkamer waren slaapkamers, tenzij er een tweede en soms derde verdieping aanwezig waren. Dan waren de slaapkamers een verdieping hoger gelegen.

30: Zie Kok (1946, 4e druk), pp. 168-205.

De lichte hof gaf licht aan de aangrenzende kamers die op de verdiepingen in het midden van het pand gesitueerd waren, daglicht vanaf de voorgevel kwam hier niet. De verticale opening in het bouwvolume stopte op een dak dat op hetzelfde niveau als de vloer van de eerste verdieping was gebouwd. De begane grond had dus geen binnenplaats. Het dak had meestal een daklicht om de onderliggende ruimte te verlichten. Dit betrof meestal de gang die naar het achterste magazijn ging (afb. 22&27).

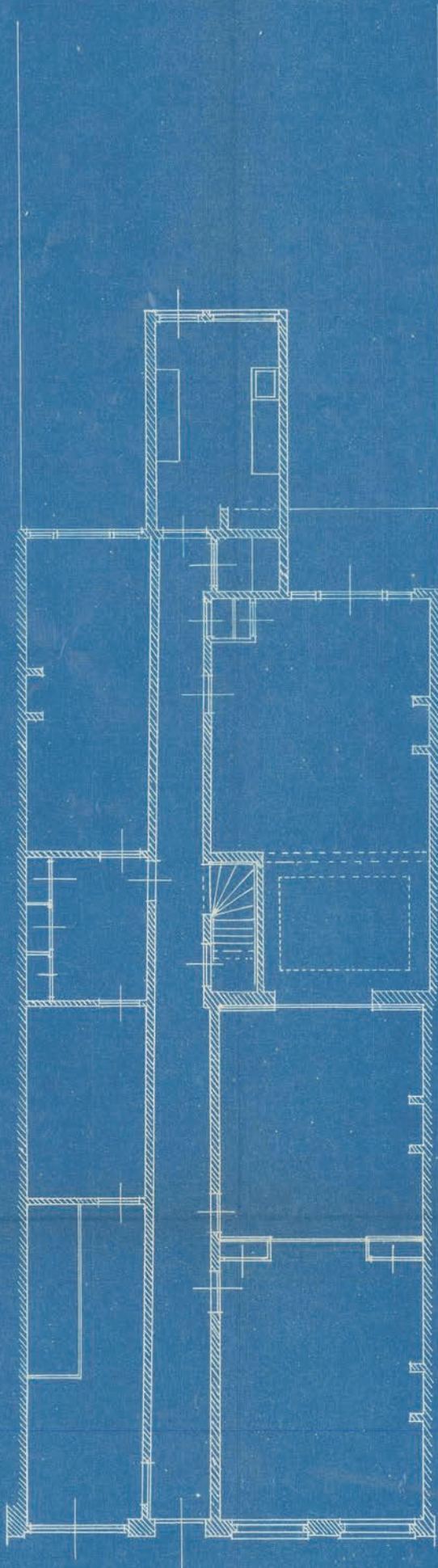
4.3.4 Verdiepingshoogte

De verdiepingshoogte is op de begane grond royaal te noemen. De laagste plafondhoogte is bij Lange Haven 87 aangetroffen en is afgerond 3,0 meter. Met 4,0 meter vrije hoogte hebben Lange Haven 55 en 57 de hoogste plafondhoogte met de kanttekening dat bij Lange Haven 55 er aan de voorzijde van het pand halverwege een insteek zit. Aan de achterzijde van

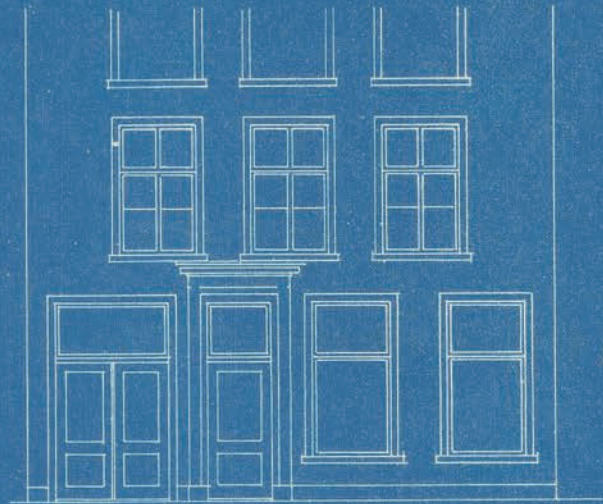

^ Afbeelding 29: tekeningen van Lange Haven 87. Gemeentearchief Schiedam bouwdoos 1989-0144. Geraadpleegd in de studiezaal.

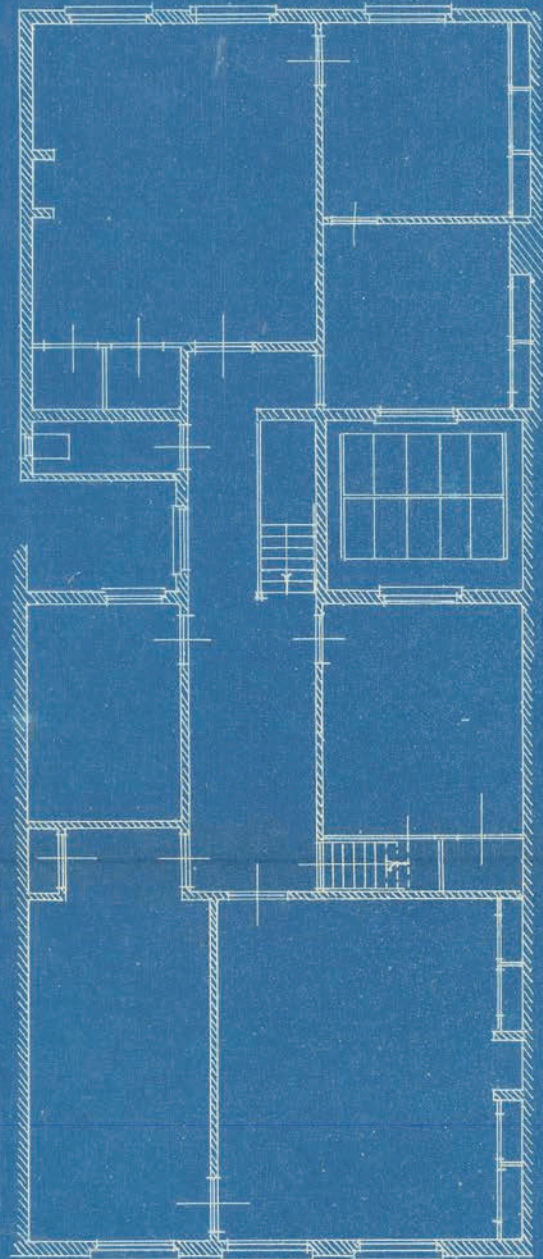

BEGANE GROND.

VOORGEVEL.

1^e VERDIEPING.

M. v. S.

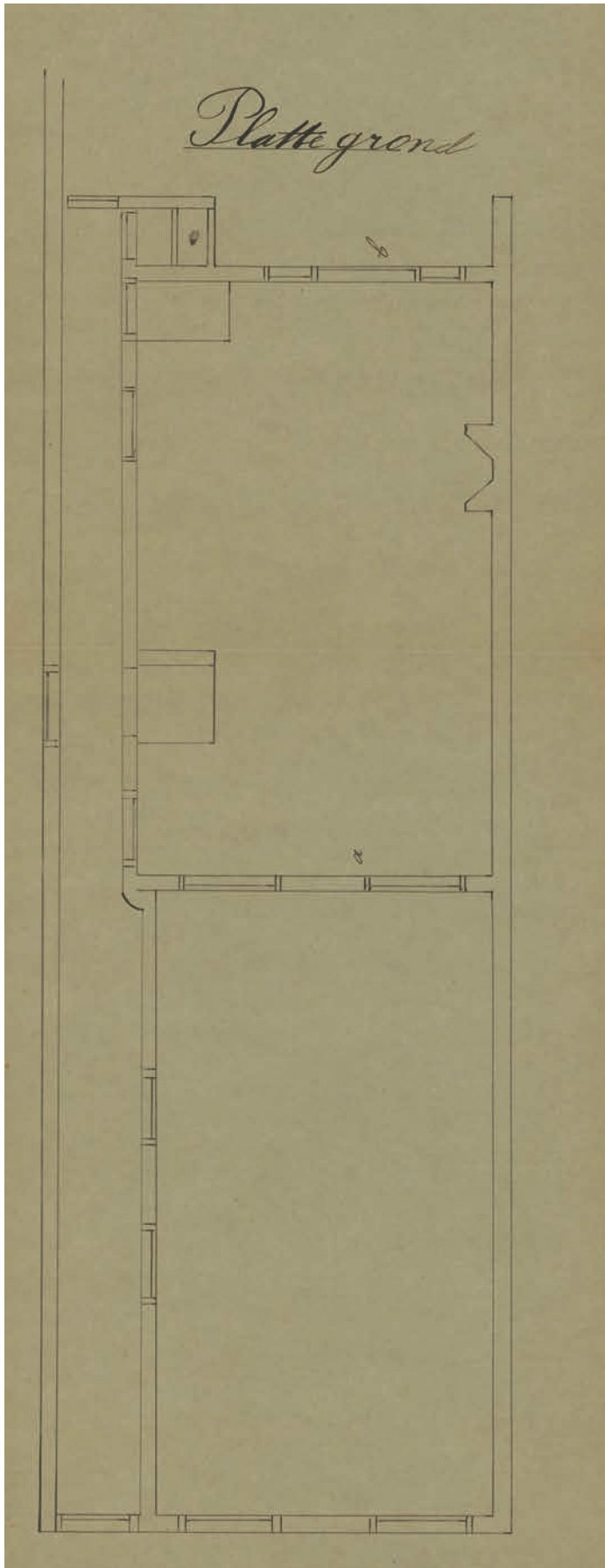
de panden kwam een insteek niet voor. Daar had de magazijnruimte waar de lange gang op uitkwam altijd de maximale vrije hoogte tussen 3 en 4 meter hoog.

De eerste verdieping, of bel-etage, kent ongeveer een gelijke hoogte als de begane grond, maar hier is in geen één pand een insteek aangetroffen. Alle ruimten op deze verdieping hebben dezelfde grote hoogte die waarschijnlijk ook nodig was voor de statige aankleding van de voorkamer en achterkamer(zaal). Dit sloot aan op de landelijke mode van de bel-etage. De verdiepingshoogte is wederom in Lange Haven 87 het laagste met afgerond 3,0 meter. Lange Haven 57 heeft de grootste hoogte met bijna 4,2 meter.

De verdiepingen daar boven lopen geleidelijk af naar 2,5 tot 3 meter hoogte. Niet in alle gevallen is er nog een tweede verdieping aanwezig. Bij Lange Haven 55 komt na de eerste verdieping al de zolder met kapconstructie.

Hoewel er veel variaties in het aantal verdiepingen en de diepte van de panden voorkomen zijn er duidelijke overeenkomsten te zien. Hoewel er bij de meeste gebouwen meerdere verbouwingen hebben plaatsgevonden blijkt uit bovenstaande dat de gevel van een branderswoonhuis altijd uit een lijstgevel en twee entreedeuren bestond. De hoogte van het pand varieerde. In de structuur hadden alle panden een lange gang op de begane grond die een aantal magazijnen ontsloot. De gang verbond de straat of kade met het achterste magazijn en de binnenplaats. Op die manier kon men de branderij bereiken. De andere entree gaf toegang tot een smalle voorhal met trap naar de eerste verdieping waarmee men op de bel-etage aankwam. De eerste verdieping had aan de voorzijde en achterzijde van het pand een voorkamer en achterkamer over de volle breedte van de gevel. Daartussen lag een smalle gang die een trappenhuis naar de bovenliggende verdiepingen en een aantal kamers ontsloot. Deze gang liep langs de lichthof die de tussenkamers en de gang van daglicht voorzag. De begane grond was grotendeels in gebruik voor werkzaamheden en opslag voor de branderij. Daarboven, op de eerste verdieping en hoger had men het woongedeelte.

< Afbeelding 31: een oudere tekening uit 1908 van de plattegrond van Lange Haven 111-113 waarop de oude gevelindeling en de gang te zien is. Gemeentearchief Schiedam bouwdoossier 1908-0176. Geraadpleegd op Mijadres.org.

> Afbeelding 32: begane grond van Korte Haven 133. Gemeentearchief Schiedam bouwdoossier 1955-0036. Geraadpleegd in de studiezaal.

Hoofdstuk 5: vergelijking met Amsterdam en Rotterdam

Tot slot blijft de vraag over hoe de Schiedamse branderswoonhuizen zich verhouden tot woonhuizen in andere steden in Nederland. Voor deze vergelijking is er gekozen voor woningen uit Amsterdam en Rotterdam die tussen 1750 en 1850 gebouwd zijn. Beide steden staan/stonden vol met koopmanshuizen en magazijnhuizen en zijn daarom een goede referentie. Er is voor Amsterdam gekozen omdat de stad goede voorbeelden van vergelijkbare woonhuizen uit de achttiende en negentiende eeuw heeft. Deze woonhuizen waren van koopmannen of ambachtslieden en tonen in eerste oogopslag dezelfde structuur en architectuur. De panden zijn in diverse literatuurbronnen uitgebreid beschreven en deze bronnen zijn op één na al in de introductie genoemd. Het boekje uit de Heemschutserie van A.A. Kok, deel 12: *Amsterdamsche Woonhuizen* (1946, 4e druk) was nog niet vermeld. In dit boekje staan uitstekende voorbeeldplattegronden. Er is voor Rotterdam gekozen omdat deze stad niet alleen koopmanshuizen heeft, maar ook omdat ambachtslieden uit Rotterdam vaak in Schiedam actief waren³¹. In de stad staan aan het Haringvliet een aantal panden die gelijkwaardig zijn in functionele indeling en bewonersgeschiedenis. Deze koopmanshuizen zijn een van de weinige voorbeelden van vooroorlogse bebouwing van wat nog over is van de oude stad. Het bombardement tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft in de stad de meeste bouwwerken uit de geschiedenis vernietigd en dit is waarschijnlijk ook de reden waarom er in de literatuur weinig is teruggevonden. Desalniettemin geeft het artikel *De laatste oude huizen van Rotterdam* (Meischke & Zantkuijl, 2004) een goed inzicht in de structuur en architectuur van een klein aantal panden aan het Haringvliet die tand des tijds hebben doorstaan.

5.1 Huizen in Amsterdam

Het Amsterdamse huis in deze analyse staat voornamelijk in de omgeving van de grachtengordel. Hier werden vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw aan de grachten rechthoekige percelen bebouwd met smalle hoge panden of hele brede huizen. De situering en bouwplot van de smalle panden komen overeen met die van Schiedam, alleen was het perceel hier minder diep. Bij de selectie is erop gelet dat het bouwjaar van de huizen binnen de tijdsperiode van 1750 tot 1850 valt. De typologie is onderzocht aan de hand van voorbeelden van Zantkuijl en Kok.

De breedte van de percelen in de Amsterdamse grachtengordel was 5,66 meter en de lengte tussen 48 en 53 meter. Door het Amsterdamse stadsbestuur was er een keur afgevaardigd die de diepte van de panden begrensd tot maximaal 31 meter afhankelijk van de locatie. Na de verkoop van de percelen is er uiteindelijk veel gevarieerd met de uiteindelijke pandbreedte. Zo bouwde men bijvoorbeeld op 4 percelen 5 panden. Op twee of drie percelen kon ook één groot woonhuis gebouwd worden³². Er is in dit verslag alleen gebruik gemaakt van de smalle panden.

31: Rotterdamse architecten, stukadoors, beeldhouwers en andere vaklieden hebben volgens Verheul Dzn. (1936) en Medema (2011) veel in Schiedam gebouwd.

32: Zie Vlaardingerbroek (2016, 2e druk), pp. 10-49.

De gevonden Amsterdamse huizen hebben allemaal een gevel met drie traveeën. De ingang is altijd in de linker of rechter travee en bijna altijd verhoogd van het maaiveld. Men betreedt de huizen met een enkele bordestrap. Daarmee is het eerste verschil ten opzichte van Schiedam te zien. De souterrains liggen half verdiept en steken halverwege boven het maaiveld uit. Daarboven is al direct de bel-etage. De hoofdvorm van de huizen bestaat uit een voorhuis, tussenstuk met lichthof en achterhuis. De tuin daarachter is niet bebouwd. Het aantal etages verschilt, maar het valt op dat alle huizen hoog gebouwd zijn. Grond was duur in Amsterdam en om voldoende woonruimte te creëren bouwde men daarom niet in de breedte maar in de hoogte.

In de zeventiende en achttiende eeuw kwamen heel globaal twee soorten plattegronden voor: het enkele en dubbele huis. Daarop zijn uiteraard vele variaties gemaakt, maar de basisprincipes bleven altijd hetzelfde. De functionele indeling van de etages was vrijwel altijd gelijk. Het souterrain had in het voorhuis meestal een opslag en in het achterhuis een keuken. De etage daarboven was altijd de bel-etage (hoofdverdieping). Hier waren vertrekken om gasten te ontvangen en overdag te leven. Op de bovenliggende verdieping waren slaapvertrekken en af en toe een extra (studie-)kamer. De tweede verdieping en zolder hadden alleen bij hoge uitzondering slaapvertrekken. Deze verdiepingen werden vrijwel altijd voor opslag gebruikt. Men kon de goederen via een hijsbalk naar boven hijsen³³.

Zantkuijl beschrijft in *Bouwen in Amsterdam* (1994, 2e druk) Prinsengracht 300 in woord en beeld (afb. 33-35). Van dat pand zijn plattegronden afgebeeld en die kunnen gebruikt worden voor de vergelijking. Dit pand heeft een houten onderpui en klokgevel en wijkt daarmee iets af van de vormgeving van de Schiedamse gevels. De gevel is ingedeeld in drie traveeën en telt een souterrain en vier bouwlagen. Het pand is in 1767 verbouwd tot drie woningen en dat is in de plattegronden terug te zien. De ingangspartij zit in de linker travee. De bel-etage heeft de grootste verdiepingshoogte en oppervlakte. Deze begint vlak boven het maaiveld en is vanaf de straat direct via de bordestrap te bereiken³⁴. Het bovenhuis is via een aparte trap achter de andere entree deur te bereiken. Het souterrain vormt een eigen woonlaag met twee brede kamers in het voorhuis en één kamer in het achterhuis. Deze is verbonden door een korte gang/galerij langs de lichthof. De bel-etage heeft een smalle voorkamer en iets bredere zijkamer die verlicht wordt door een raam in de lichthof. In het achterhuis bevindt zich een brede zaal. Het bovenhuis heeft een vrijwel identieke indeling, maar verschilt voornamelijk in afwerking.

Een tweede voorbeeld is gevonden in het boek *Amsterdamsche Woonhuizen* van A.A. Kok (1946, 4e druk). In de achttiende eeuw ontstond een indeling met beneden een keuken, op de hoofverdieping een voorkamer, achterkamer, binnenplaats of lichthof en een zaal in het achterhuis³⁵. Kok beschrijft deze indeling als het standaardtype voor het Amsterdamse woonhuis in de achttiende eeuw. Hij gaat daarom niet zozeer in op één enkel pand, maar geeft meer een algemene beschrijving en enkele variaties. Het souterrain en de bovenste verdiepingen gebruikte men als opslagplaats. De beschrijving van Kok komt overeen met de beschrijving van Prinsengracht 300.

33: Zie Vlaardingerbroek (2016, 2e druk), p. 34.

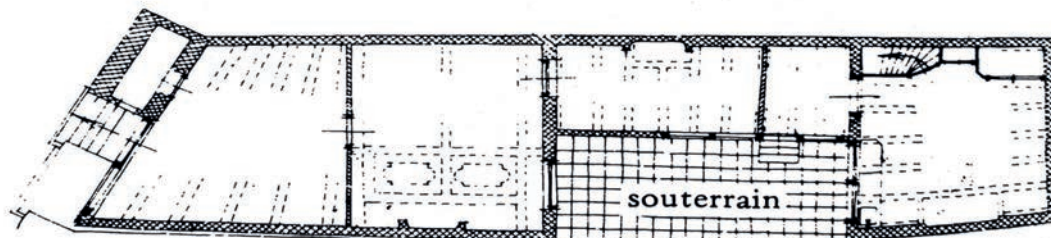
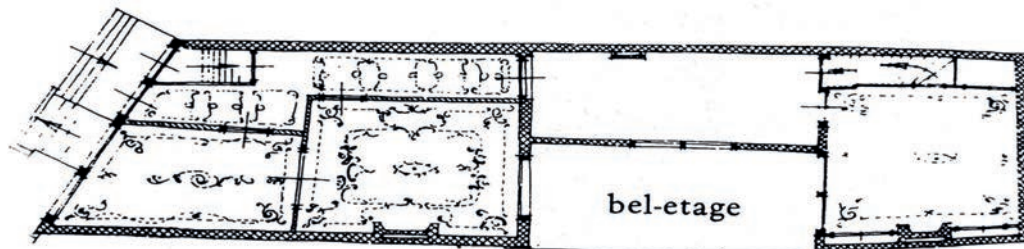
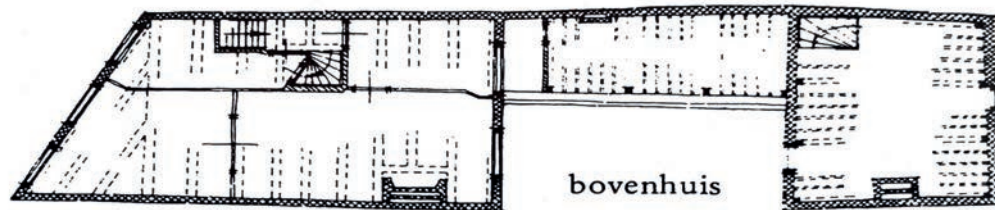
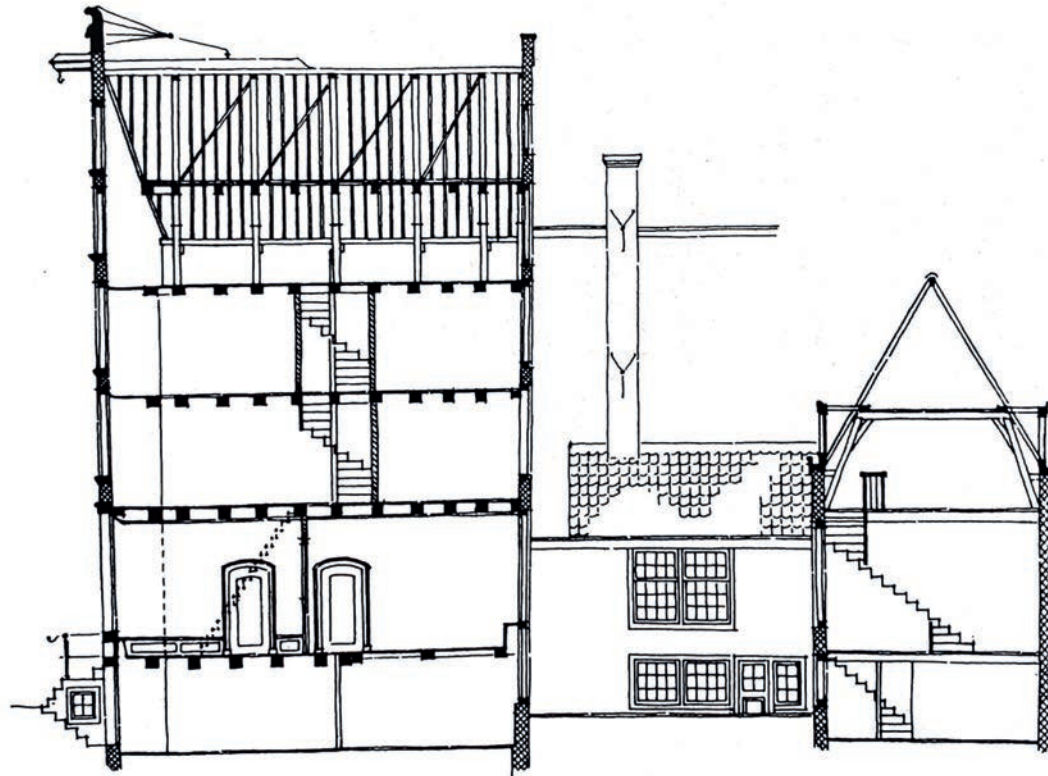
34: Zie Zantkuijl (1994, 2e druk), pp. 532-533.

35: Zie Kok (1946, 4e druk), pp. 179-205.

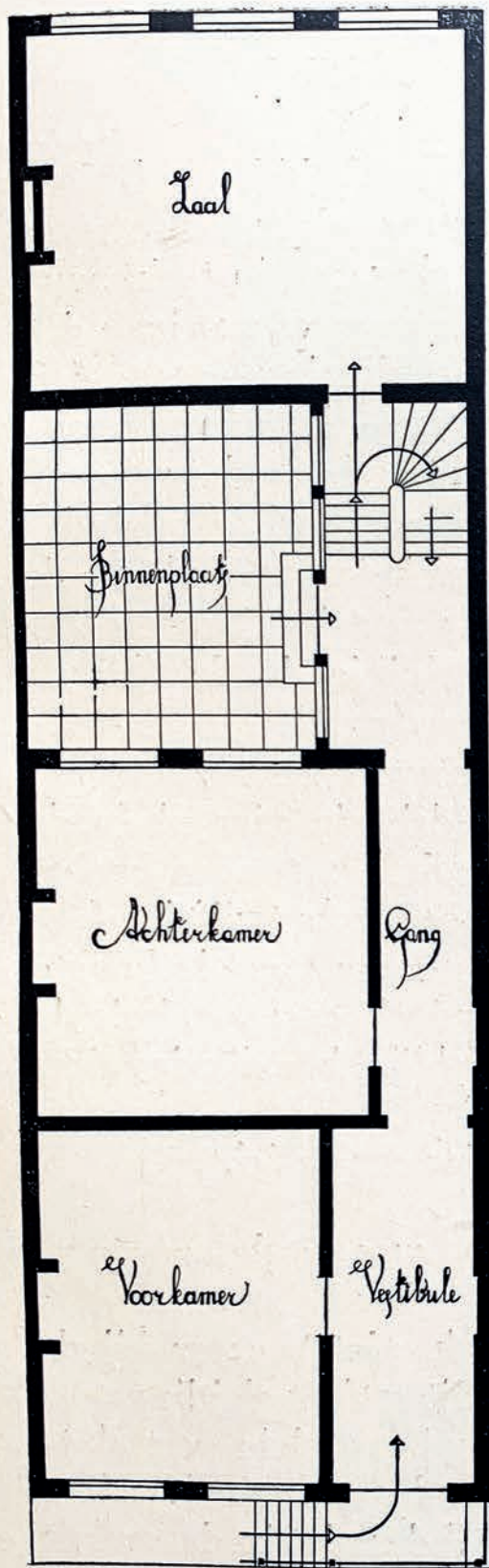

^ Afbeeldingen 33: gevel van Prinsengracht 300.
Door M.A. Knopper, geen datum. Uit beeldbank
Stadsarchief Amsterdam, inventarisnummer
010122052310.

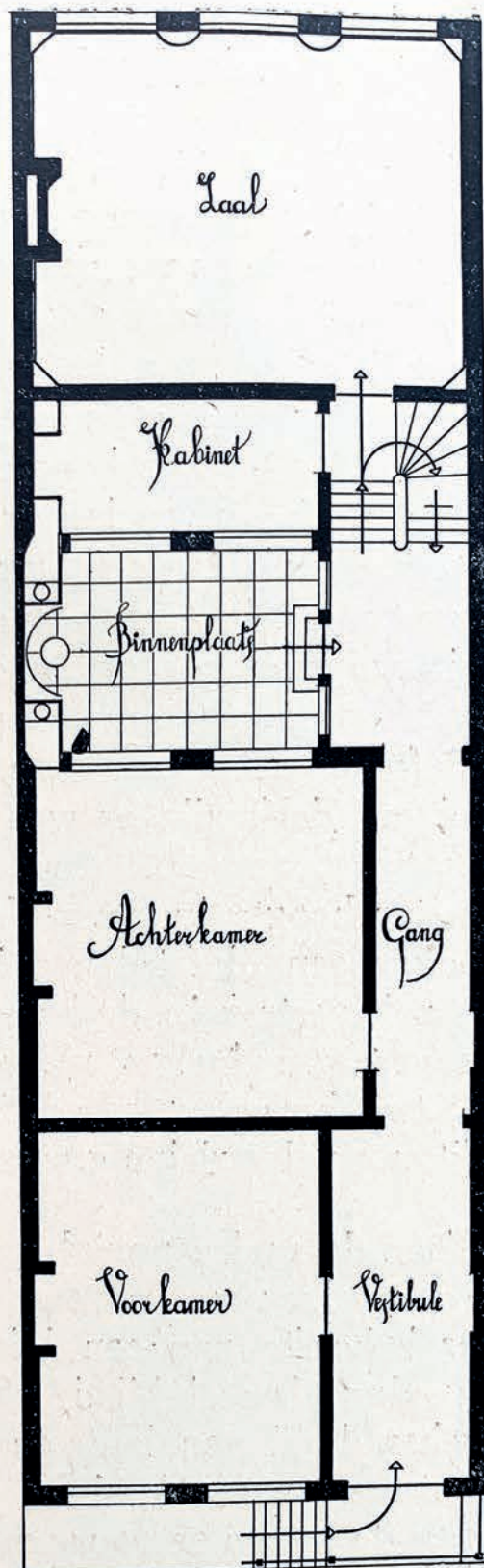
^ Afbeeldingen 34 & 35: doorsnede en plattegronden van Prinsengracht 300. Door Zantkuijl, overgenomen uit Zantkuijl (1994, 2e druk) p. 532.

Plattegrond 5.

Het laat 17e eeuwse heerenhuis met een zaal. De slaapkamers zijn op de verdieping

Plattegrond 6.

Het 18e eeuwse heerenhuis met een kabinet bij de zaal. De slaapkamers zijn boven

5.2 Huizen in Rotterdam

De panden aan het Haringvliet geven een goed inzicht in de Rotterdamse typologie van het woonhuis. Het eerste wat opvalt is de aanwezigheid van twee entredeuren en een bel-etage op de eerste verdieping. Met tekeningen van Haringvliet 78, 80, 88 en 92 en de beschrijving van deze panden door Meischke & Zantkuijl (2004) is de typologie onderzocht.

Het belangrijkste verschil ten opzichte van de Amsterdamse typologie is de locatie van het magazijn. In het Rotterdamse woonhuis is de opslagplaats op de begane grond direct aan de kade. Volgens Meischke en Zantkuijl heeft dit twee oorzaken. Enerzijds kwamen de zeeschepen de stad binnen en legden direct voor de huizen aan. Men moest de vrachtladingen direct naar binnen brengen en via de begane grond was dit het snelste. Anderzijds was de grond in Rotterdam erg slap. Als de goederen op de verdiepingen opgeslagen zouden worden werd de belasting op de vloeren en dus de draagmuren te hoog. Dit had zware verzakkingen tot gevolg³⁶.

De hoofdvorm van het huis verschilt niet veel van Amsterdam en Schiedam. De Rotterdamse huizen hadden ook een voorhuis, middendeel en achterhuis. Het achterhuis was in het begin vaak lager, maar werd in de loop van de tijd vaak gelijkgetrokken met het voorhuis. De smalste panden hadden een gevel met twee traveeën, de bredere hadden er drie. Het verschil is bij Haringvliet 88 (afb. 37) en 92 (afb. 39) te zien. De voorgevel had ter hoogte van de begane grond een pui of was geaccentueerd met een bossering of betimmering. De panden met drie traveeën hebben aan de linkerkant en rechterkant een entredeur. Eentje kwam uit op het pakhuisedeelte, de andere gaf toegang tot een vestibule en trappenhuis naar de hoofdverdieping. De lengte van de huizen kwam overeen met de Amsterdamse huizen en bedroeg gemiddeld 29 meter³⁷. De breedte varieerde en was afhankelijk van de perceelbreedte.

Het magazijn had meestal een ruime hoogte tot 4 meter. De vloer lag op het zand iets hoger dan het niveau van de kade om het binnenstromen van water tegen te gaan. Door verzakking van het pand kon de vrije hoogte echter terug zakken tot 2 meter. Dit was afhankelijk van de mate waarin het huis verzakte. De begane grond was open en had een paar losse kamers als kantooruimte en zogeheten magazijnen en bergingen om goederen op te slaan. In het midden was een daklicht met lantaarn. Dit kwam uit op de lichthof en voorzag de begane grond van wat extra daglicht. De eerste verdieping lag tussen de 3 en 4 meter boven straatniveau. Bij Haringvliet 88 is dit bijvoorbeeld ongeveer 3,25 meter³⁸.

Er zijn twee oorzaken waarom de hoofdverdieping, of bel-etage, gesitueerd is op de eerste verdieping. Ten eerste kwam dit doordat op de begane grond de opslagplaatsen voor de goederen waren. Ten tweede omdat men de waardevolle verdieping wilde beschermen tegen hoog water. Het havengebied van Rotterdam is in de zeventiende en achttiende eeuw meerdere keren overstroomt³⁹.

36: Zie Meischke & Zantkuijl (2004), p. 2.

37: Meischke & Zantkuijl (2004), p. 6.

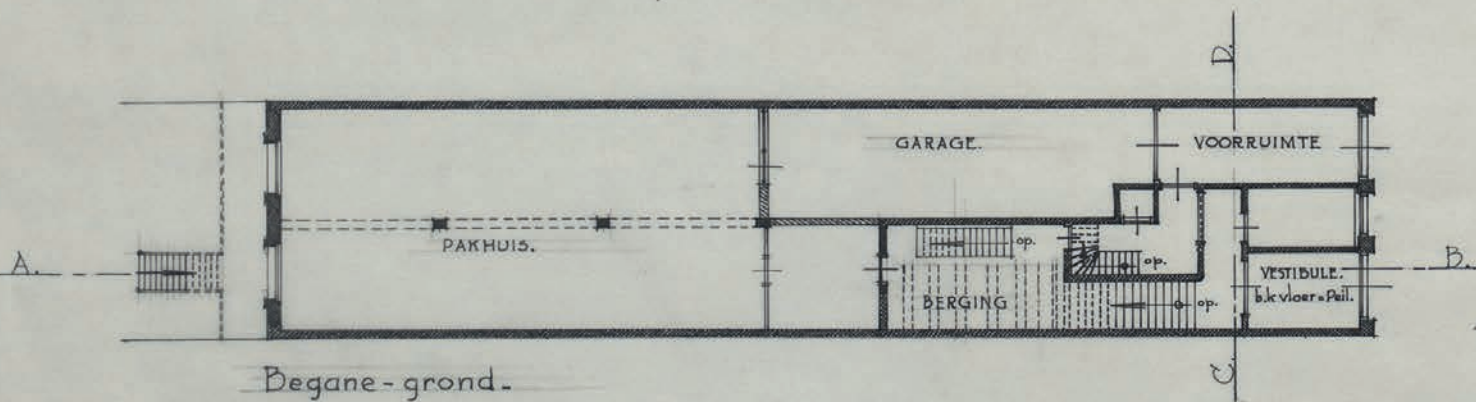
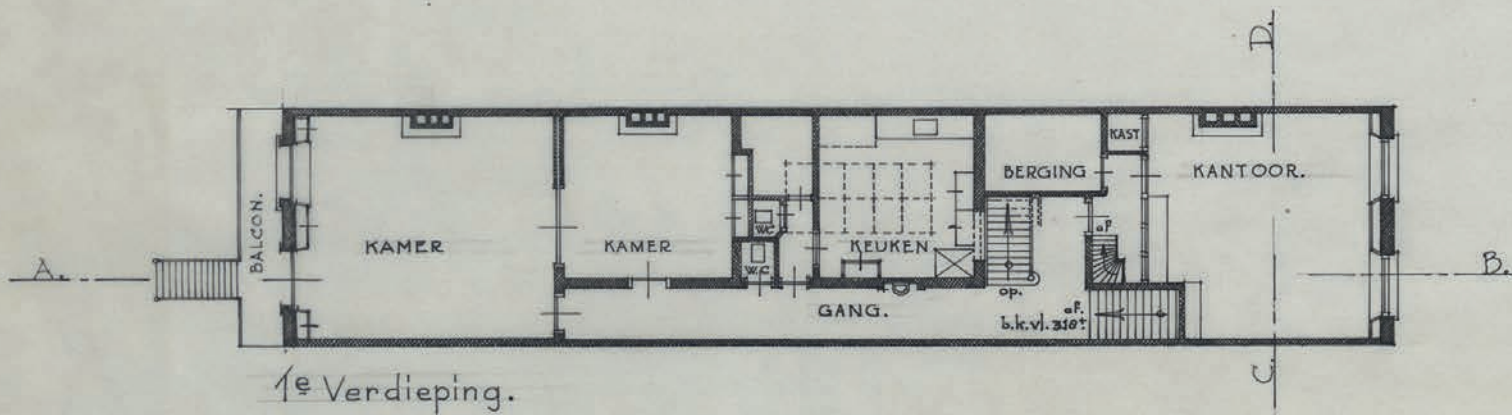
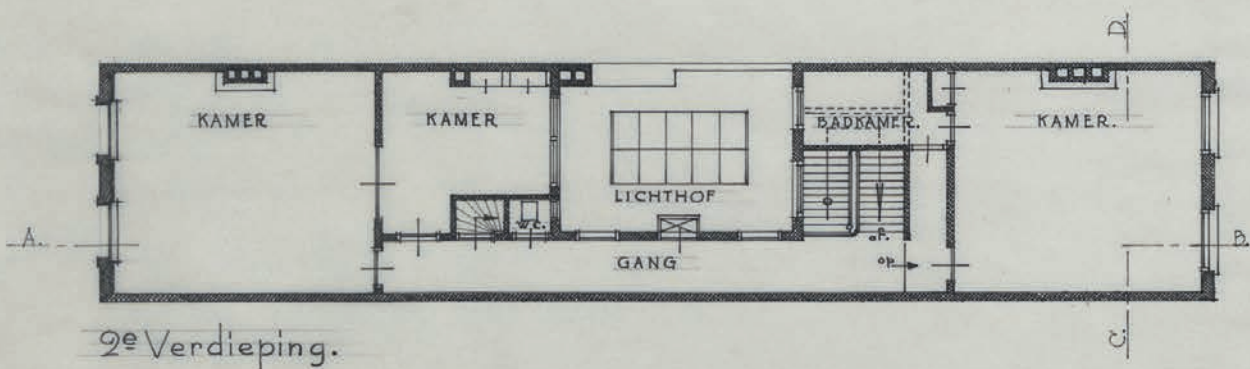
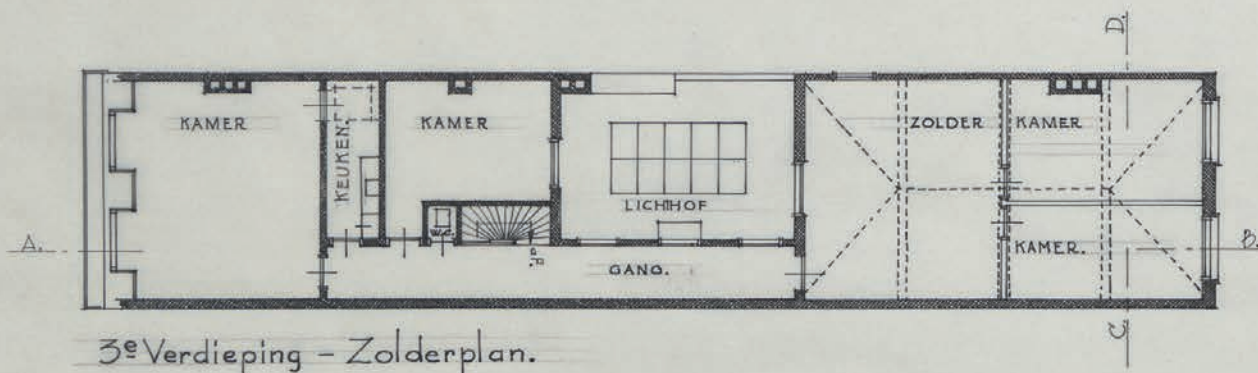
38: Meischke & Zantkuijl (2004), p. 14.

39: Zie Mees (1941).

< Afbeelding 36: plattegrond van het standaard Amsterdamse woonhuis. Overgenomen uit A.A. Kok (1946), p. 181.

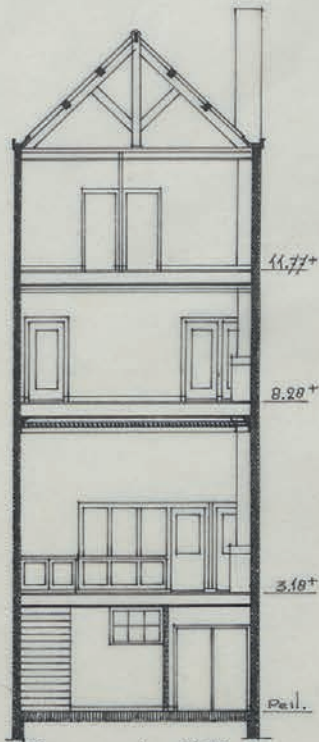

PERCEEL HARINGVLIET N° 88 TE ROTTERDAM

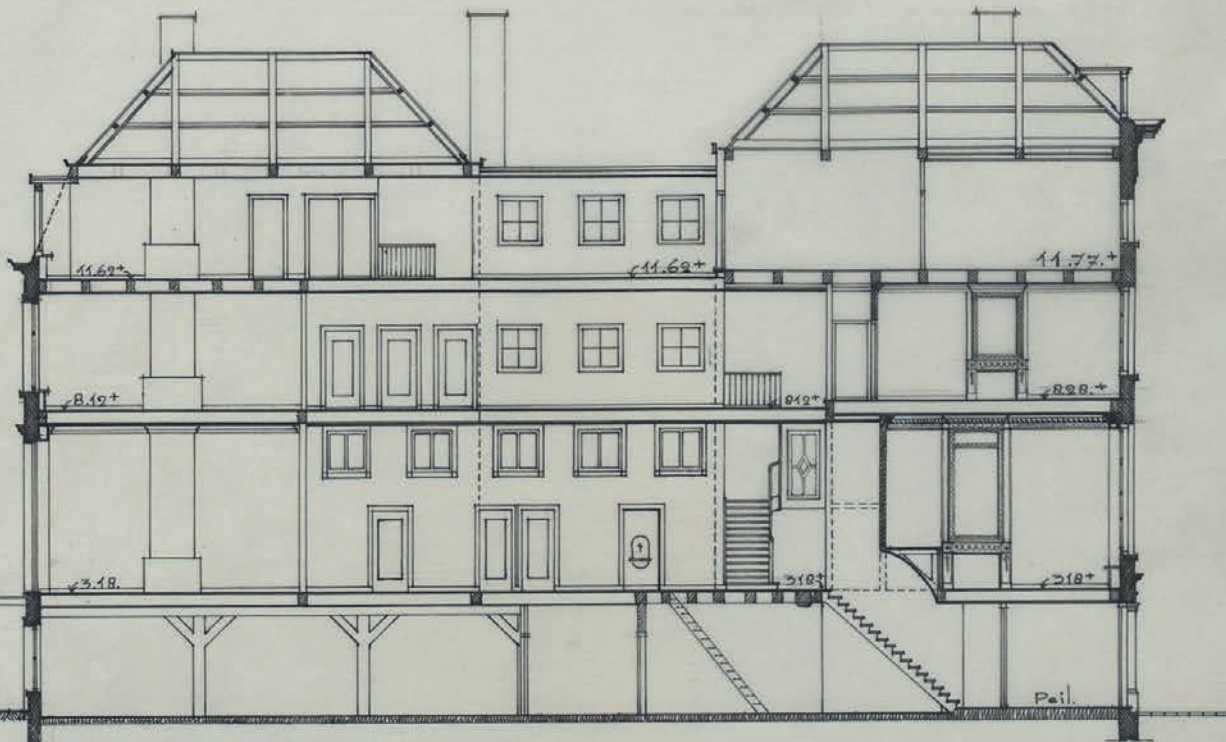
Gevel 9h. Haringvliet.

Doorsnede C-D.

Gevel 9d Oosterkade.

Doorsnede A-B.

De panden aan het Haringvliet komen in de structuur van de plattegronden redelijk overeen met de Schiedamse panden. Een volledige bel-etage bestond uit een twee kamers tegen de voor- en achtergevel, rondom de lichthof waren kleinere kamers, een gang en een trappenhuis. Vanaf de begane grond kwam een rechte steektrap uit op de gang. De gang begon achter de voorkamer die daardoor de hele breedte van het huis kon beslaan. Deze liep door tot aan de achterkamer. Bij de lichthof was het trappenhuis naar de bovenliggende verdieping(en). In een enkel geval waren er twee afzonderlijke trappenhuisen voor het voorhuis en achterhuis zoals bij Haringvliet 92 te zien is (afb. 39). Het trappenhuis van het achterhuis ging dan vaak deels door de lichthof heen om zo voldoende ruimte in het achterhuis over te houden.

Op de tweede verdieping zijn er verschillen te zien. Zo heeft Haringvliet 92 een lichthof over de volle breedte van het huis. Men kon het achterhuis alleen bereiken via de trap op de bel-etage. Dit in tegenstelling tot Haringvliet 88 waar op alle verdiepingen een gang het voorhuis en achterhuis verbindt. De verdieping werd gebruikt voor slaapvertrekken. Helemaal op zolder kwam af en toe nog een opslagruimte voor. Zo is in de doorsnede tekening van Haringvliet 80 een hijswiel en kleine pakzolder te zien.

5.3 Overeenkomsten en verschillen met de Schiedamse huizen

Na bovenstaande voorbeelden blijkt dat het Schiedamse huis de meeste overeenkomsten met het Rotterdamse woonhuis heeft. Schiedam en Rotterdam liggen vlak bij elkaar en Rotterdamse architecten en werklieden kwamen vaak in Schiedam⁴⁰. Het is daarom niet gek dat er een sterke gelijkenis is.

De verschillen met de Amsterdamse gevels zijn groot. In Amsterdam komt meestal een souterrain voor en is de bel-etage verhoogd van het maaiveld. Bovendien betrad men vanaf het maaiveld direct de hoofdverdieping via een bordestrap. Deze vorm is in Schiedam bij de branderswoonhuizen niet gevonden. Daarnaast gebruikte men in Schiedam de laagste verdieping voor opslag en productie in plaats van leefruimte. De Amsterdamse gevel heeft één deurpartij aan de linker- of rechterzijde terwijl de Schiedamse gevel er twee heeft. Tot slot zijn de Amsterdamse panden meestal hoger en komt dit in Schiedam in mindere mate voor. De hoogte wordt wel gehaald bij Korte Haven 133.

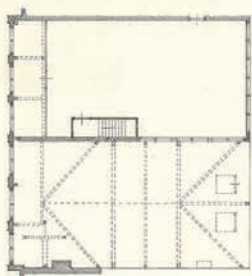
In de typologie van de plattegronden zijn wel overeenkomsten te zien. De Amsterdamse plattegrond heeft eenzelfde globale indeling van voorkamer, tussenkamers, lichthof en achterkamer. Een structureel verschil met de Schiedamse plattegronden is dat de voorkamers daar breder zijn. In Amsterdam is er een gang vanaf de gevel tot aan de achterzaal en in Schiedam begint deze pas achter de voorkamer. De begane grond van de Schiedamse typologie kan niet met Amsterdam vergeleken worden doordat deze in Amsterdam ontbreekt. Tot slot is er een laatste verschil met de bovenste verdiepingen. In Amsterdam zijn deze bestemd als opslagplaats en dit was in Schiedam niet het geval.

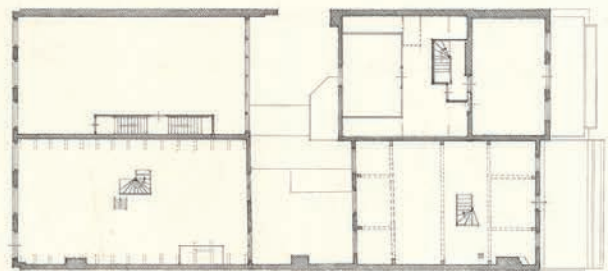
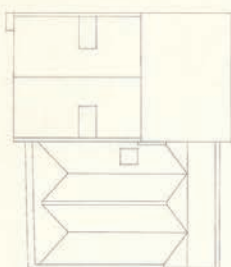
40: Zie noot 31.

< Afbeelding 37 (vorige pagina): tekeningen van Haringvliet 88. Beeldbank RCE, inventarisnummer BT-013162.

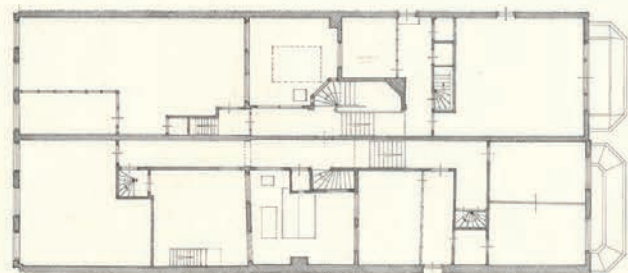
> Afbeelding 38: tekeningen van Haringvliet 78-80. Beeldbank RCE, inventarisnummer BT-022401.

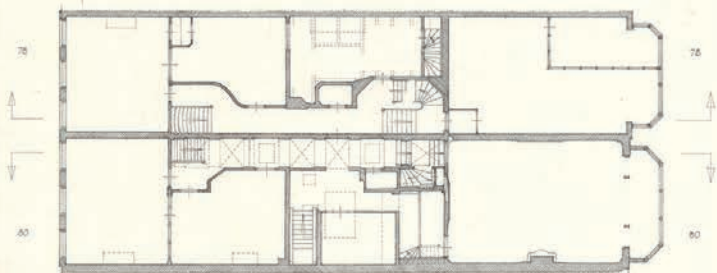
VIERDE VERDIEPING

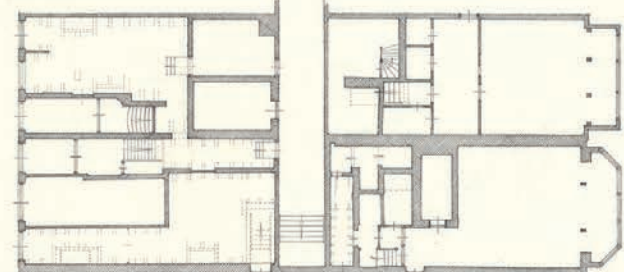
DERDE VERDIEPING

TWEDE VERDIEPING

EERSTE VERDIEPING / BALETAAG

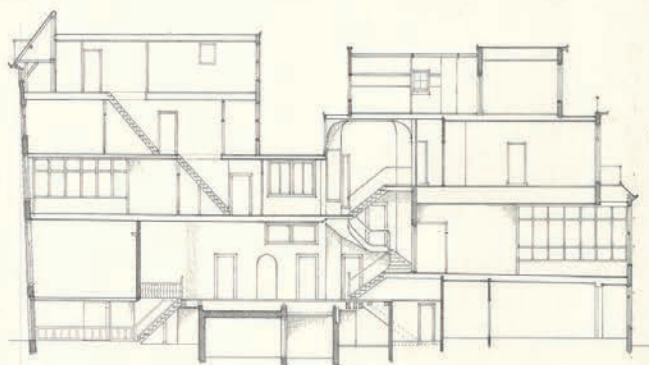
BEGANE OND

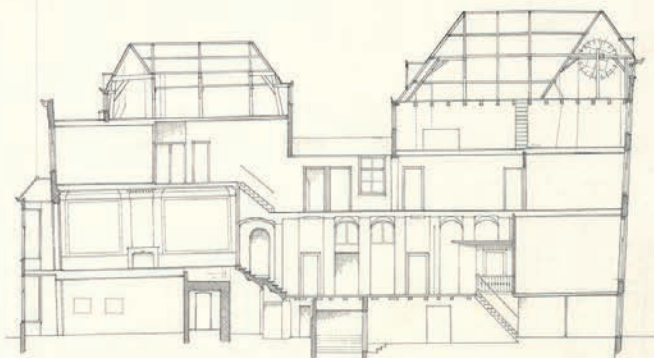
78 80
VOORGEVEL HARINGVLIET

78 80
DWAASDOORSNEDE

LANGSDOORSNEDE NR. 78

LANGSDOORSNEDE NR. 80

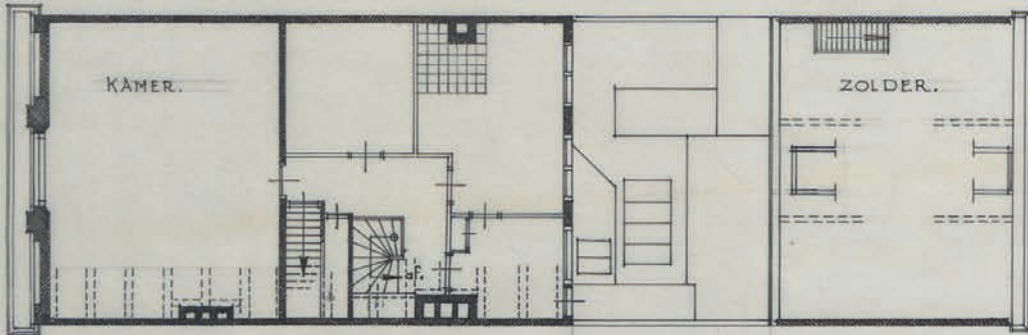
HARINGVLIET 78-80 ROTTERDAM
SCHAAL 1:100 JULI 1968

BUREAU VOOR DE HOOFDSTAD ROTTERDAM

BT-022401

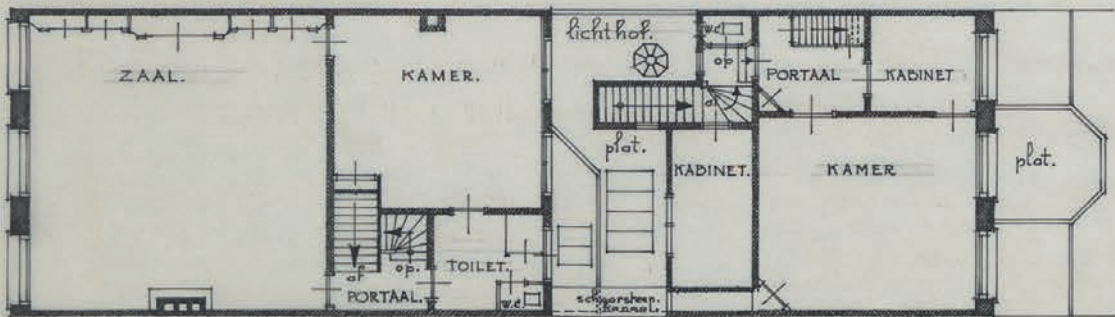

PERCEEL HARINGVLIET N° 92 TE ROTTERDAM.

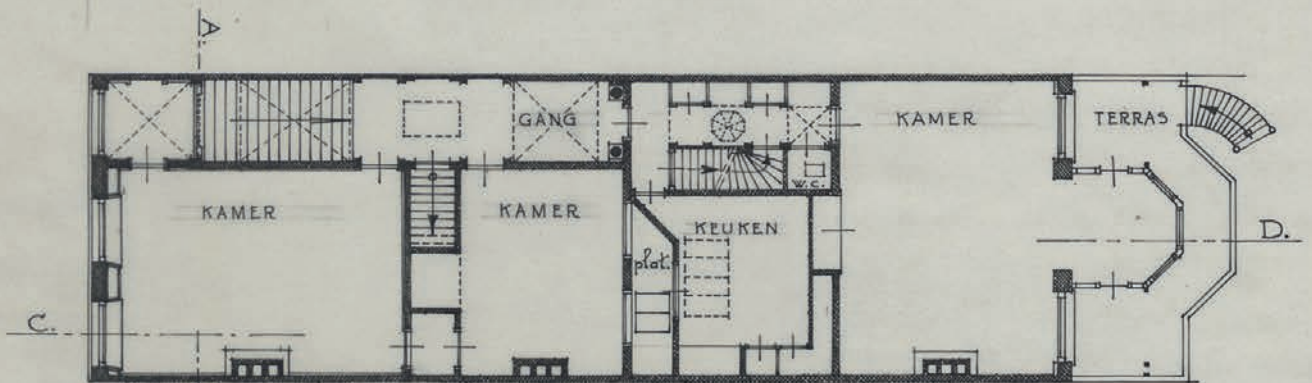

3^e VERDIEPING-VOORHUIS.

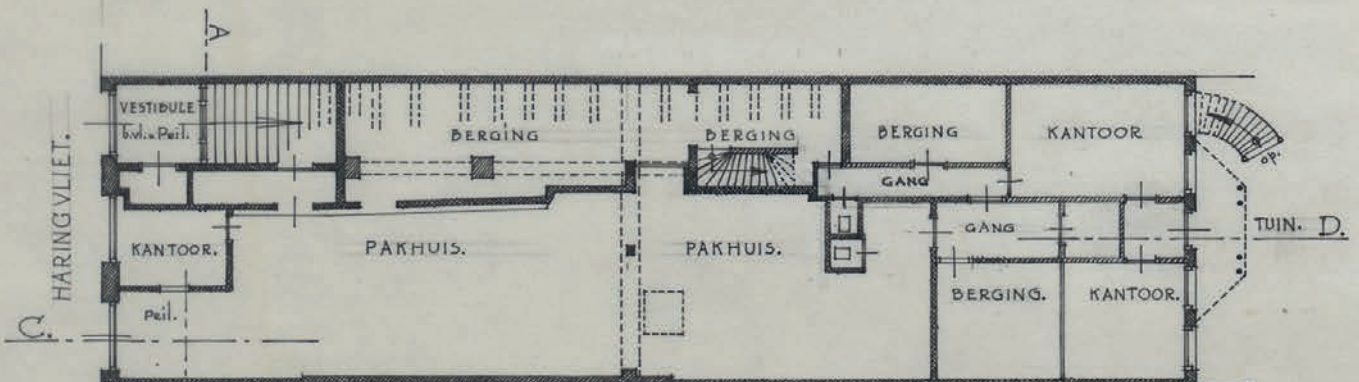
LICHTHOF ZOLDER-ACHTERHUIS.

2^e VERDIEPING.

1^e VERDIEPING.

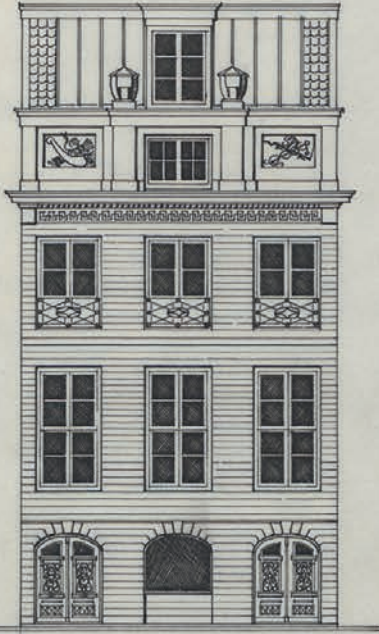

BEGANE-GROND.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

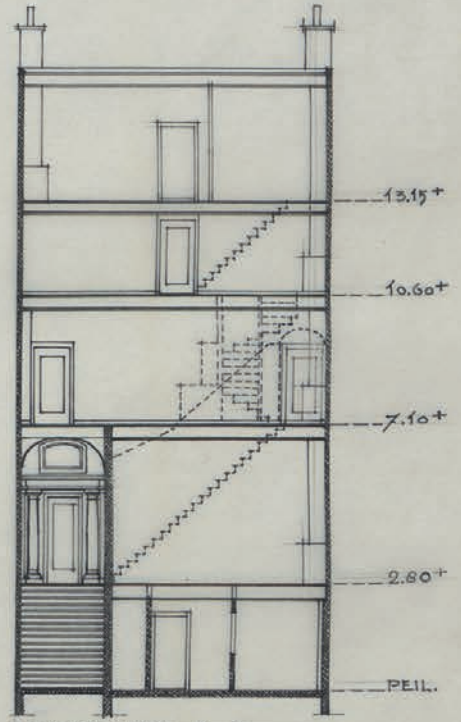
SCHAAL 1:100.

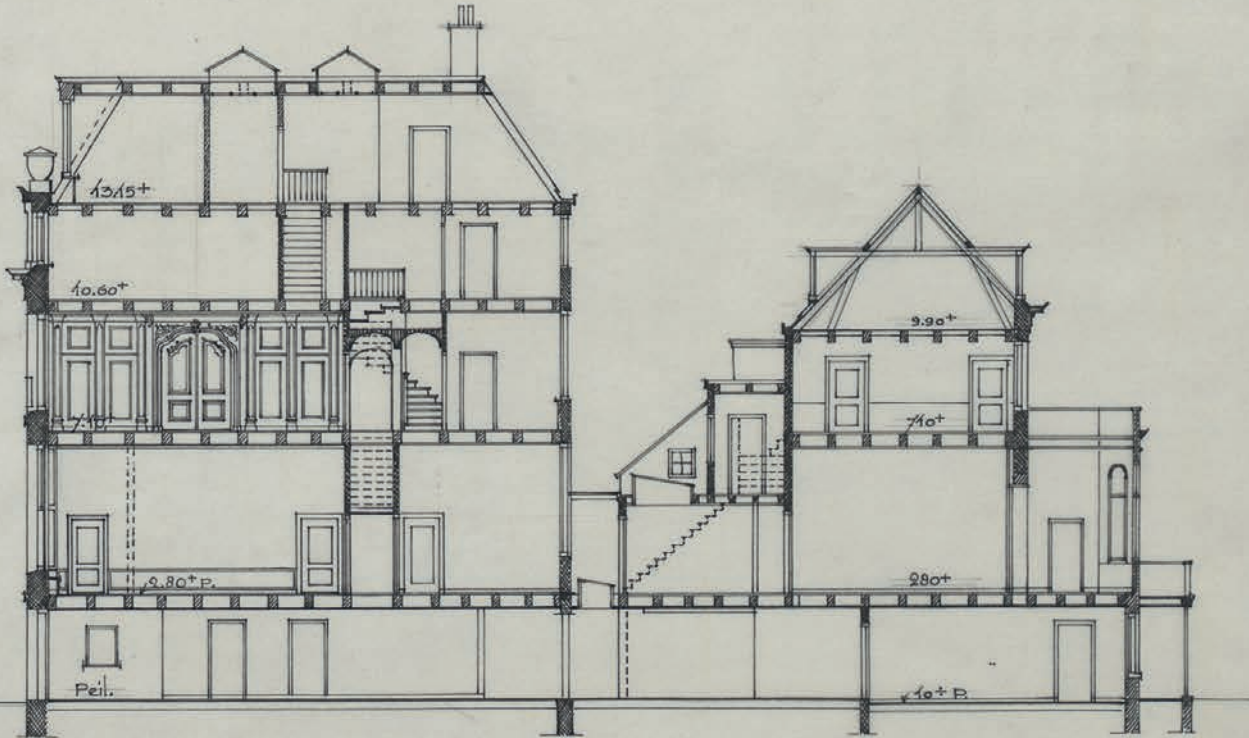
GEVEL 1/4 HARINGVLIET.

GEVEL 1/4 OOSTERKADE

DOORSNEDE A-B.

DOORSNEDE C-D.

De typologie van de Rotterdamse huizen komt meer overeen met die van Schiedam. In de hoofdvorm zijn er weinig verschillen. Vooral omdat de functie van de begane grond ook vergelijkbaar is. In beide steden hebben de gevels een gelijke indeling. De begane grond heeft twee entree-deuren en daarboven zijn ramen in een ritme van twee of drie traveeën geplaatst. De begane grond was in beide steden een plek voor opslag en industrie. Het Schiedamse huis heeft één verschil en dat is de gang die vanaf de voorgevel naar het achterste magazijn gaat. De opslagplaats van de Rotterdamse huizen werd alleen gebruikt voor de opslag van handel, terwijl de begane grond van de Schiedamse huizen ook een ontsluiting moest bieden tussen de branderij en de havenkade. Daarom is deze gang alleen in de Schiedamse typologie terug te zien.

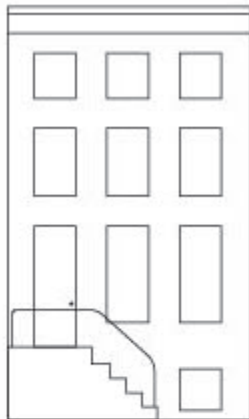
Op de verdiepingen daarboven zijn er weinig verschillen. Beide typologieën hebben een voorhuis, middenstuk met lichthof en achterhuis en bij allebei zijn de voorkamer en achterzaal over de volle breedte van het huis gebouwd. De verdiepingen daarboven werden gebruikt voor slaapvertrekken en sporadisch voor opslag.

Uit de vergelijking van Schiedamse branderswoonhuizen met de Amsterdamse en Rotterdamse varianten blijkt dus dat er een sterke overeenkomst is met de Rotterdamse magazijnhuizen. Er is weinig overeenkomst te zien met de Amsterdamse variant (afb. 40).

< Afbeelding 39 (vorige pagina): tekeningen van Haringvliet 92. Beeldbank RCE, inventarisnummer BT-013161.

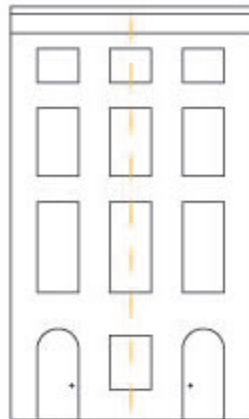
> Afbeelding 40: typologische kenmerken van de woonhuizen uit de drie steden.

Amsterdam

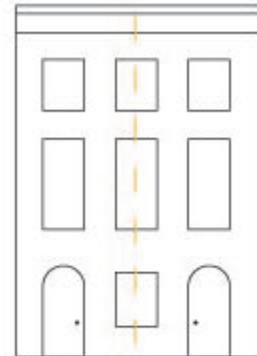

Indelling gevel

Rotterdam

Schiedam

verticale functie verdeling

Indeling en ontsluiting bel-etage

Hoofdstuk 6: tweede categorie woonhuizen van rijke branders

In het scriptieonderzoek en tijdens het stageonderzoek dat daarvoor heeft plaatsgevonden kwam naar voren dat het branderswoonhuis niet het enige type woonhuis van de Schiedamse branders was. Er is een tweede type huis dat sterk verschilt met het hiervoor beschreven woonhuis. Naarmate het vermogen van een aantal branders groeide ontstond er in de tweede helft van de achttiende eeuw een nieuwe luxere variant op het woonhuis. Dit huis sloot aan bij de meest actuele architectuurtrends en deed niet onder voor een luxueus herenhuis. Deze branders wilden zich meten met de belangrijkste personen in de stad. Dit waren rijke koopmannen, geleerden en vroedschapsleden. Het is daarom ook niet gek dat veel branders uit deze woonhuizen een carrière in het stadsbestuur hebben gehad. Hoewel deze woonhuizen een aparte categorie vormen wordt er in dit verslag kort bij stilgestaan. Hier is voor gekozen om het verhaal over de woningen van de branders in de periode van 1750 tot 1850 compleet te maken.

Aan de Tuinlaan stonden steeds meer woonhuizen sinds het stadspark in 1767 was aangelegd⁴¹. Vroedschapsleden en rijke bewoners van in de stad vonden hier een nieuw onderkomen. De gemiddelde burger met middelmatig woonhuis was niet welkom, het stadsbestuur wees dit soort bouwaanvragen altijd af⁴². Deze plek was alleen geschikt voor regenten en burgers die *'oog en hart hadden voor de schoonheid van de stad'* (van der Feijst, 1975, p. 122). Een vroeg voorbeeld van zo een woonhuis is Tuinlaan 68 (afb. 41) dat in opdracht van vroedschapslid Dominicus Doom (1739-1816) ergens tussen 1770 en 1790 gebouwd is⁴³. Dit pand was niet in eigendom van een brander: Doom was alleen koopman, een succesvol regent van de stad en was zeer geïnteresseerd in architectuur⁴⁴. Toch geeft dit pand een goede vergelijking met de panden van de branders. Het laat zien welke maatschappelijke positie de branders hadden en hoe hun huizen dit moesten weerspiegelden. Uit deze groep woonhuizen zijn drie voorbeelden gekozen: Noordvest 103, Tuinlaan 50 en Lange Haven 65.

6.1 Tuinlaan 50

Het eerste voorbeeld is Tuinlaan 50. Dit pand aan het stadspark is in zijn huidige vorm waarschijnlijk tussen 1770 en 1790 gebouwd. Het pand telt twee bouwlagen en een zolder en heeft een gevel die onderverdeeld is in vijf traveeën waarvan de middelste drie in een middenrisaliet zitten. Boven op een timpaan met houtsnijwerk en oeil-de-boeuf. Het pand is

---

41: Zie noot 17.

42: Zie van der Feijst (1975), pp. 121-123.

43: Bouwperiode bepaald in stageonderzoek. Zie Klein (2021).

44: Doom was nauw betrokken bij een aantal publieke bouwprojecten. Hij was als vroedschap lid van de bouwcommissies van het nieuwe Weeshuis (Lange Achterweg 36-82), de Korenbeurs en het Sint Jacobsgasthuis. Waarschijnlijk heeft Doom samen met een aantal andere vroedschapsleden ervoor gezorgd dat architect Giovanni Giudici bij de bouw van de Korenbeurs en het gasthuis betrokken is geraakt (Medema, 2011).

^ Afbeelding 41: voorgevel van Tuinlaan 58.

vanaf de huidige verschijningsvorm in eigendom geweest van branders. Opvallend aan dit pand is het middenbordes, het aantal panden met een middenbordes is in Schiedam op twee handen te tellen⁴⁵ (afb. 42).

De plattegrond is rechthoekig van vorm. In het midden een vestibule met aan het einde links het trappenhuis. Aan weerszijden van de vestibule waren voorheen twee voorkamers. Achter de vestibule was een brede zaal gesitueerd. Dit is echter in de loop van de twintigste eeuw gesloopt tijdens de aanbouw van een toneelzaal (afb. 43).

6.2 Noordvest 103

Het tweede voorbeeld is Noordvest 103 (afb. 44). Het pand grenst aan de achterzijde aan adres Zijlstraat 12 en heeft tegenwoordig aan de Noordvest geen toegang meer. Voorheen lag aan deze zijde een grote voortuin met koetshuis. Dit pand is het eerste pand dat door de drie broers uit de Schiedamse familie Nolet is gebouwd. Het tweede pand was Korte Haven 15-17 en het derde pand was Lange Haven 65⁴⁶.

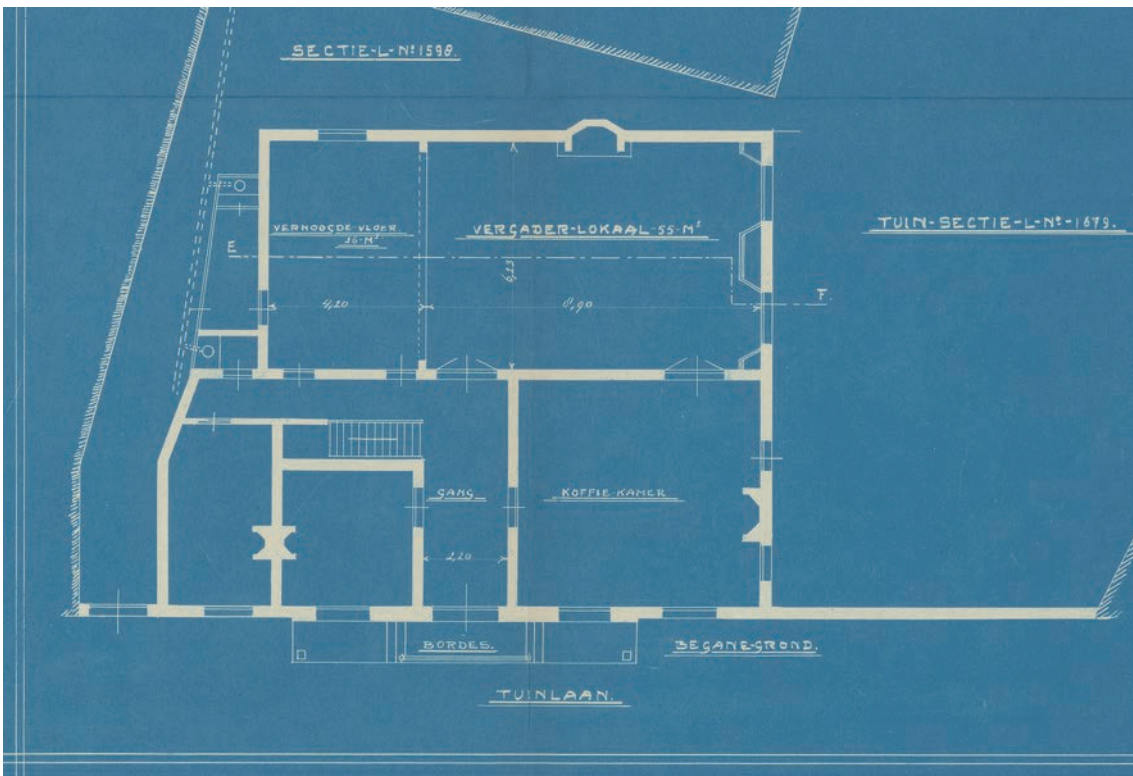
In opdracht van Jacobus Janszoon Nolet (1740-1806) heeft de architect Giovanni Giudici in 1777 een woonhuis ontworpen. Tot op heden is dit het vroegste ontwerp dat van de architect in Schiedam is aangetroffen. Het pand telt twee bouwlagen en een zolder en de gevel is verdeeld in vijf traveeën. De middelste drie traveeën vormen een middenrisaliet en de gevel

---

45: Zie Klein (2021).

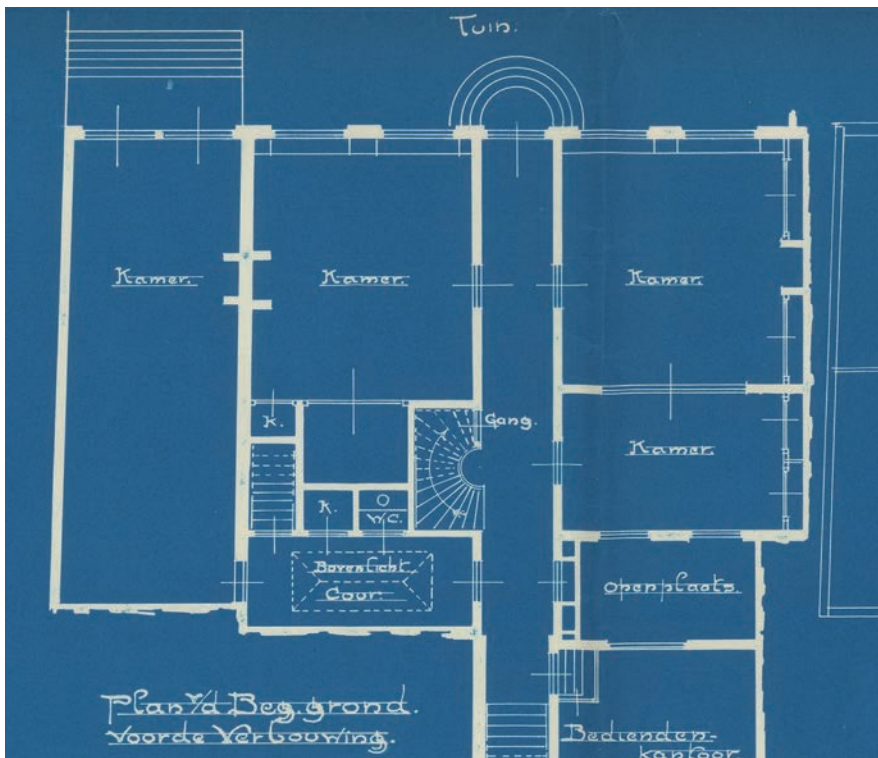
46: Zie Klein (2021), pp. 60-64.

^ Afbeelding 42: voorgevel van Tuinlaan 50.

^ Afbeelding 43: begane grond van Tuinlaan 50 in 1918 na een aantal grondige verbouwingen. Gemeentearchief Schiedam bouwdoosier 1918-0097. Geraadpleegd op Mijndres.org.

^ Afbeelding 44: voorgevel van huis Noordvest 103. Door G.J. Dukker, 1967. Beeldbank RCE, inventarisnummer 113733.

^ Afbeelding 45: begane grond van Noordvest 103 in 1908. Gemeentearchief Schiedam bouwdoos 1908-0181. Geraadpleegd op Mijndres.org.

is bekroond met een rechte gevellijst. De middelste travee is geaccentueerd met een rijkelijk gesneden ingangspartij die over beide verdiepingen gaat⁴⁷.

De indeling is vergelijkbaar met Noordvest 103 en Lange Haven 65 en had oorspronkelijk een vestibule, twee voorkamers en een zaal. Hedendaags is hier niks meer van terug te zien door een aantal grondige verbouwingen (afb. 45).

6.3 Lange Haven 65

De overtreffende trap van alle woonhuizen is Lange Haven 65. Dit pand behoort tot de groep meest exclusieve panden die door branders gebouwd zijn. Het pand is gelukkig goed bewaard gebleven als rijksmonument en in 2020 en 2021 grondig gerestaureerd. In de twintigste eeuw zat hier het Kantongerecht en tegenwoordig is het pand weer terug in eigendom van de familie Nolet.

In opdracht van Cornelis Janszoon Nolet (1752-1826) heeft ook hier Giovanni Giudici een woonhuis ontworpen. Veel panden aan de Lange Haven werden verbouwd, maar van dit project is bekend dat de oude bebouwing eerst gesloopt is. Men begon vanaf een kaal perceel met de bouw van het grote huis⁴⁸. Het pand telt vier bouwlagen: een souterrain, bel-etage, twee verdiepingen en een zolder. Op de straat staat een hoge dubbele bordestrap voor de ingangspartij. De gevel is onderverdeeld in vijf traveeën met een risalerend middentravee. De ingangspartij is rijk gedecoreerd en loopt over de drie verdiepingen (afb. 46&49).

De kenmerken van de plattegrond sluiten naadloos aan op de twee eerder omschreven plattegronden met een vestibule, twee voorkamers, tussenkamers met lichthof en aan de achterzijde de brede zaal. In tegenstelling tot de twee panden aan de Tuinlaan was dit pand onderdeel van een fabriekscomplex. Nolet had naast zijn woonhuis een pakhuis op adres Lange Haven 63. Bovendien stonden aan de achterzijde van de tuin twee branderijen, maar deze zijn gesloopt. Op de Kadastrale Minuut zijn de panden te herkennen aan de nummers C429-432 (afb. 47).

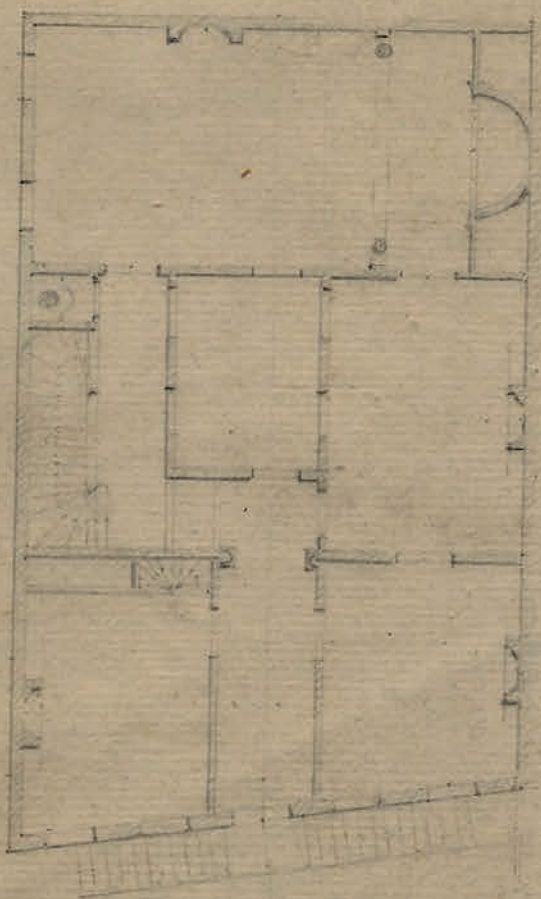
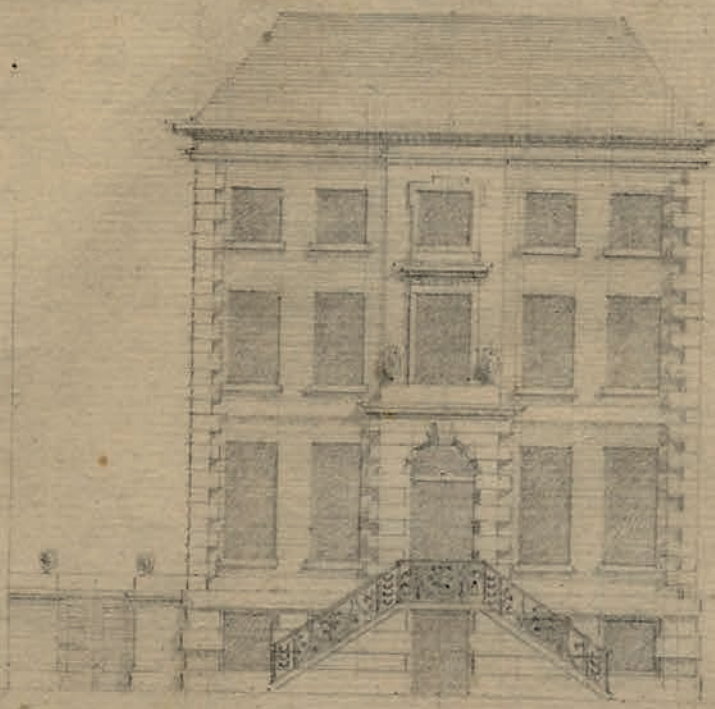

47: Zie Klein (2021), pp. 60-64.

48: Zie Klein (2021), pp. 41-49.

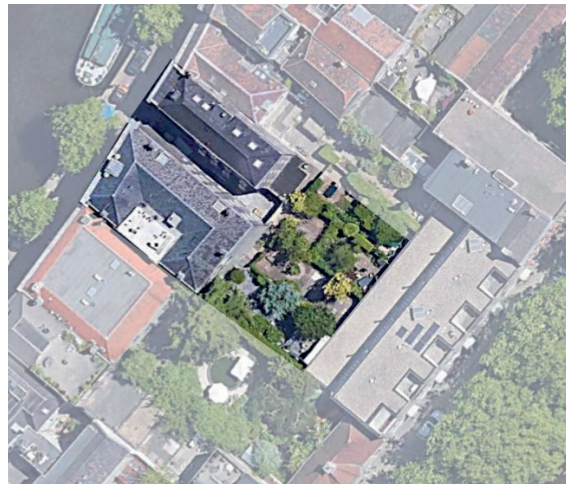
> Afbeelding 46: gevel en plattegrond van Lange Haven 65. Onbekend en ongedateerd. Beeldbank gemeentearchief Schiedam, inventarisnummer 61186.

Plan des de l'ancien hôtel de la ville de Valenciennes dessiné par M. de Ménil (1874) retrouvé dans les archives de la ville

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

^ Afbeeldingen 47 & 48: links een fragment van de eerste Kadastrale Minuutplan van Schiedam, sectie C. Uit de Beeldbank van de RCE, inventarisnummer MIN08184A01. Rechts een fragment overgenomen van Google Earth (2021).

6.4 Exclusiviteit

De plattegronden van deze huizen komen overeen met de grotere herenhuizen aan de Herengracht in Amsterdam. Panden die daar gebouwd werden volgens het type 'dubbele woning' hadden aan de gevel in het midden een bordes en op de bel-etage een brede ontvangsthall en in het hart van het gebouw links of rechts een trappenhuis. De indeling met voorkamers, tussenkamers en achterin een grote brede zaal komt overeen met de Schiedamse panden. De Amsterdamse koopmannen probeerden met hun grote exclusieve huizen een adellijke woonvorm na te streven⁴⁹. In Schiedam zal dit hoogstwaarschijnlijk niet anders zijn geweest en was een select gezelschap van branders in staat om dit niveau net als in Amsterdam daadwerkelijk na te streven.

49: Zie (Vlaardingerbroek (2016, 2e druk), p. 38.

> Afbeelding 49: entree met dubbele bordestrap van Lange Haven 65. Daarachter het voormalige pakhuis Lange Haven 63.

Hoofdstuk 7: conclusie

Aan de oude havens en grachten van Schiedam staan nog een groot aantal branderswoonhuizen. Op de vraag: *'Hoe verhoudt het Schiedamse branderswoonhuis zich ten opzichte van woonhuizen uit andere steden in Nederland?'*, kan geconcludeerd worden dat het Schiedamse huis een vormvariant is van het Rotterdamse huis. Bovendien verschillen de huizen uit deze twee steden sterk met het Amsterdamse woonhuis.

De branderswoonhuizen zijn ontstaan door een behoefte aan een combinatie van wonen en werken. In de zeventiende en achttiende eeuw groeide de productie van moutwijn in de stad. Schiedam was samen met Weesp een moutwijnstad bij uitstek, maar in Weesp stagneerde de productie en is dit uiteindelijk verdwenen. Dit gaf Schiedam de kans om in de achttiende eeuw in grote hoeveelheden moutwijn en later jenever te produceren en over de hele wereld te verhandelen. Door deze sterke internationale positie groeide de welvaart van de stad aanzienlijk. Bestuurlijke en ruimtelijke stedenbouwkundige keuzes werden door het stadsbestuur altijd in het belang van de moutwijnindustrie gemaakt. In de achttiende eeuw bouwde de stad veel nieuwe publieke gebouwen en bouwden burgers veel woonhuizen en bedrijfspanden. Dit succes ging door tot in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De stad had binnen de stadsgrenzen aan de Schie haar havens. Hier legden de schepen aan om goederen in en uit te laden. Dit was daarom een strategische plek om branderijen te bouwen. Niet alleen vanwege de direct aangrenzende kade, maar ook omdat er met de aanwezigheid van een gracht voldoende drinkwater voorhanden was. Daarom zijn de branderijen alleen terug te vinden in het noordelijke, westelijke en zuidelijke deel van de binnenstad. In het noordoostelijke deel zonder grachten kwamen geen branderijen voor.

Voor het branden en distilleren van moutwijn waren diverse productiestappen nodig. Elke stap vroeg zijn eigen ambacht, kennis en faciliteiten. In de stad zijn mouterijen en korenmolens terug te vinden die voor de grondstoffen zorgden. De branders hadden een branderij en distilleerderij om uit gerstemout in meerdere etappes moutwijn te maken. De kleine branderijen waren gecombineerd met een woonhuis en waren verbonden door een binnentuin. De combinatie branderij en woonhuis zorgde tenslotte voor het karakteristieke branderswoonhuis in Schiedam.

De kenmerken van het Schiedamse branderswoonhuis zijn een gevel met twee ingangen en een opslagplaats en magazijnen op de begane grond. Op de verdiepingen daarboven zijn woonvertrekken. Eén ingang gaf toegang tot een lange gang naar de achterzijde van het pand. Deze gang ontsloot de diverse vertrekken op de begane grond die bestemd waren voor de branderij en de branderij zelf via de binnentuin. De andere ingang gaf toegang tot een kleine hal en trap naar de hoofdverdieping. De hoofdverdieping, of bel-etage, bevond zich altijd op de eerste verdieping en hier bevonden zich de woonvertrekken. Op de verdiepingen daarboven waren slaapvertrekken gesitueerd.

Aan de achterzijde grensde aan de binnentuin een branderijgebouw. Hier stonden op de begane grond de brand- en distilleerketels. De verdiepingen waren in gebruik als opslagplaats.

De branderijen hadden een asymmetrische gevelindeling doordat de ketelopstelling meer dan de helft van de gevelbreedte in beslag nam. De entree deur van de brouwerij kon zodoende niet in het midden geplaatst worden.

In tegenstelling tot Amsterdam bevond de bel-etage zich in Schiedam dus op de eerste verdieping. De koopmanshuizen in de hoofdstad kenmerken zich met een souterrain en grondgebonden bel-etage. Een hoge bordestrap op straat gaf daar toegang toe. Bovendien had de voorgevel maar één ingang en deze was aan de linker- of rechterkant. Omdat men op de hoofdverdieping binnen kwam was de plattegrond anders ingedeeld. In Amsterdam liep er een gang vanaf de voorgevel tot aan de achterzaal. De voorkamer besloeg daarom slechts twee derde van de gevelbreedte. In Schiedam en Rotterdam lag de gang tussen de voorkamer en achterkamer in.

Het Rotterdamse koopmanshuis – of magazijnhuis genoemd – heeft veel overeenkomsten met het Schiedamse huis. In de Maasstad bouwden koopmannen hun huizen in de zeehaven. Op de begane grond plaatste men magazijnen en kantoren en daarboven leefde men. In de gevel waren de gebruiksfuncties net als in Schiedam gescheiden door twee aparte ingangen. De gevels van Rotterdam en Schiedam lijken daarom veel op elkaar. In de plattegrond zijn er ook overeenkomsten. Beide typologieën hebben een magazijn/opslagfunctie op de begane grond, maar het Schiedamse huis wijkt af vanwege de gang die naar de achterzijde van het huis liep. Dit was in Rotterdam niet aanwezig. De hoofdverdiepingen komen vrijwel overeen. In beide huizen beslaat de voorkamer de volledige breedte van de voorgevel. Dit was in tegenstelling tot Amsterdam mogelijk doordat er geen entree zat. Men kwam onder de voorkamer binnen en de trap liep onderlangs naar de gang op de eerste verdieping. Daardoor was het mogelijk om de gang slechts tussen de voorkamer en achterkamer in te maken. Een tweede trappenhuis ontsloot de eerste verdieping en bovenliggende verdiepingen van het woongedeelte.

Tot slot is er een tweede woonvorm van de Schiedamse branders gevonden. Deze woonhuizen sluiten niet aan op de typologie van het branderswoonhuis doordat zij geen gecombineerde gebruiksfunctie hebben. Bovendien sluiten de vormgeving en indeling niet aan op de onderzochte groep panden. Het blijkt dat een select aantal rijke branders woonhuizen bouwden die moesten wedijveren met de luxe herenhuizen van stadsbestuurders en regenten. Dit soort huizen komen niet alleen in Schiedam maar ook in andere steden voor. In Amsterdam was dit aan de grachtengordel het type 'dubbele woning'. Het is bekend dat de Amsterdamse koopmannen met deze huizen een adellijke woonvorm probeerden na te streven. Er kan geconcludeerd worden dat dit waarschijnlijk in Schiedam ook het geval was.

Bij de typologische omschrijving van het brandershuis moet daarom onderscheid gemaakt worden tussen het branderswoonhuis en het woonhuis van een brander. Het eerste huis vormt door de combinatie branderij en woonhuis samen met het Rotterdamse huis een aparte typologie in de architectuurgeschiedenis, terwijl de tweede categorie een algemene exclusieve woonvorm is die in veel meer Nederlandse steden is aangetroffen.

Vanwege bovenstaande verschillen en overeenkomsten is er geconcludeerd dat er van het branderswoonhuis weinig kenmerken overeenkomen met het Amsterdamse woonhuis. In de Nederlandse architectuurgeschiedenis kan het Schiedamse branderswoonhuis daarom een aparte positie krijgen ten opzichte van de huizen in de Nederlandse hoofdstad. Desalniettemin

moet het branderswoonhuis wel samen met het Rotterdamse huis worden genoemd. Hoewel het Rotterdamse woonhuis in de architectuurliteratuur weinig omschreven staat is dit een absoluut andere typologie dan het Amsterdamse huis. Hier kan het Schiedamse woonhuis bijgevoegd worden met de opmerking dat er kleine verschillen zijn. Daarom eindigt deze conclusie met de opmerking dat het Schiedamse woonhuis samen met het Rotterdamse woonhuis een aparte typologie in de Nederlandse woonhuisarchitectuurgeschiedenis vormen en dat het Schiedamse huis binnen deze typologie een aantal aanpassingen heeft die toegespitst zijn op het brandersbedrijf in Schiedam.

Discussie

Het Schiedamse woonhuis en Rotterdamse woonhuis vertonen veel overeenkomsten en aan het einde van dit onderzoek is er geconcludeerd dat deze twee een eigen woonhuistypologie in de architectuurgeschiedenis vormen. Op basis van dit onderzoek is dat juist, maar er is in dit onderzoek echter niet verder gekeken dan Schiedam, Rotterdam en Amsterdam. Het klinkt aannemelijk dat de Rotterdamse bouwtraditie in de regio verder kwam dan alleen Schiedam. Het is bekend dat veel bouwers Rotterdam verlieten om in de omgeving te bouwen. Het is dus goed mogelijk dat er buiten Schiedam ook huizen in bijvoorbeeld Delfshaven, Dordrecht of Vlaardingen zijn gebouwd die bij deze typologie passen. De Rotterdamse bouwtraditie moet in dat geval in meer omliggende steden invloed hebben gehad. Door de toegepaste onderzoeksmethodiek was het niet mogelijk om hier een uitspraak over te doen. In het literatuuronderzoek zijn er geen concrete voorbeelden naar voren gekomen en het locatie- en archiefonderzoek was alleen op de drie gekozen steden toegespitst. Een suggestie voor een vervolgonderzoek kan zijn om de Zuid-Hollandse bouwtraditie beter te onderzoeken. Het is mogelijk dat er misschien sprake is van een Zuid-Hollandse woonhuistypologie in plaats van een specifiek Rotterdamse-Schiedamse typologie.

Zo een onderzoek is niet eenvoudig. Na de ervaringen van het stageonderzoek en het scriptieonderzoek is een vervolg op verschillende vlakken denkbaar. Allereerst kan er op sociaal-maatschappelijk niveau onderzocht worden in hoeverre Rotterdamse ambachtslieden en ontwerpers buiten de stad werkten. In de boeken van Verheul Dzn. (1936) over inrijhekken en hoofdingangen worden af en toe Rotterdamse beeldhouwers en ontwerpers genoemd bij bouwwerken in de naastliggende steden. Het valt dus al op dat zij buiten Rotterdam bouwden. Had deze groep bouwvakkers misschien een regionale invloed op de bouwtraditie?

Daarnaast kan dit onderzoek een vervolg krijgen. Zijn er meer overeenkomende woonhuizen in Zuid-Holland of misschien wel nationaal te vinden? De ervaring leert mij nu dat een echte goede conclusie over het Rotterdamse en Schiedamse woonhuis alleen mogelijk zal zijn als beide onderzoek suggesties samen vallen in één compleet verhaal. Alleen dan zal het mogelijk zijn om het Schiedamse branderswoonhuis een definitieve eigen positie tussen de diverse woontypologieën in de Nederlandse architectuurhistorie te geven.

Ondanks dat wil ik dit betoog eindigen met de opmerking dat er in Schiedam een zwaar ondergewaardeerd stuk Nederlandse architectuurgeschiedenis aanwezig is. Het is een stad met een intrigerende moutwijngeschiedenis die nog heel erg tastbaar is. De stad heeft mij – en ik hoop nu velen met mij – in ieder geval enorm gegrepen. Het is een stad om te koesteren.

Literatuurlijst

Broekhoven, S., van Ginkel-Meester, S., Kolman, C., Rommes, R., Stades-Vischer, E., & Stenvert, R. (2004). *Monumenten in Nederland. Zuid-Holland*. Zwolle: Waanders Uitgevers & Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

Jenevermuseum. (n.b.). *Old Schiedam Original Malt & Rye Genever*. Schiedam: Jenevermuseum.

Klein, M. (2021). *Achttiende eeuwse woningen in de stad Schiedam (stageonderzoek voor Gemeente Schiedam)*. Schiedam: Gemeente Schiedam, team Monumentenzorg (niet gepubliceerd).

Kok, A. (1946, 4e druk). *Amsterdamsche woonhuizen (Heemschut serie deel 12)*. Amsterdam: Allert de Lange.

Lans, N. (2000). *Schiedam bouwt op Jeneververleden*. Schiedam: TDS drukwerken.

Medema, G. (2011). *Achter de facade van de Hollandse Stad | Het stedelijk bouwbedrijf in de achttiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.

Medema, G. (2013). Bouwen als teken van macht. *Scyedam jaargang 39 (3)*, pp. 96-106.

Mees, W. (1941). Het Koopmanshuis Haringvliet 98. *Rotterdamsch Jaarboekje (4e reeks, 9e jaargang)*, pp. 151-174.

Meischke, R. (1960). Het Sint Jacobsgasthuis te Schiedam. *Bulletin KNOB, jaargang 13*, 21-35.

Meischke, R. (1969). *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon N.V.

Meischke, R., & Zantkuijl, H. (2004). De laatste oude huizen van Rotterdam, Haringvliet Zz. *Bulletin KNOB, jaargang 103, nummer 1/2*, pp. 1-22.

Meischke, R., Rosenberg, P., & Zantkuijl, H. (1997). *Huizen in Nederland, Zeeland en Zuid-Holland*. Zwolle: Waanders Uitgeverij.

Priester, L., Medema, G., Slechte, H., & van der Sloot, H. (2014). *Historische atlas van Schiedam*. Bussum: Thoth Uitgeverij.

van Burkom, F., Gaillard, K., Koldewey, E., Schulte, T., & Willink, J. (2001). *Leven in toen: vier eeuwen Nederlands interieur in beeld*. Zwolle: Waanders Uitgevers.

van der Feijst, G. (1975). *Geschiedenis van Schiedam*. Schiedam: Interbook International.

Verheul Dzn, J. (1936). *Merkwaardige oude inrijhekkens alsmede poort- en hoofdingangen uit de XVIIe, XVIIIe en XIXe eeuw in en om Rotterdam (2 delen)*. Rotterdam: Stemerding & Co.

Verheul Dzn, J. (1938). *De architect Jan Giudici 1746-1819*. Rotterdam: Stemerding & Co.

Vlaardingerbroek, P. (2016, 2e druk). *De wereld aan de Amsterdamse grachten*. Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen.

von der Dunk, T. (2007). *Een Hollands heiligdom, de moeizaame architectonische eenwording van Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Zantkuijl, H. (1994, 2e druk). *Bouwen in Amsterdam*. Amsterdam: Architectura & Natura.

Archieven

Gemeentearchief Schiedam

- Beeldbank
- Bouwdossiers
- Bevolkingsregisters

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

- Beeldbank

Rotterdams archief

- Beeldbank
- Bouwdossiers

Stadsarchief Amsterdam

- Beeldbank

Website www.mijnadres.org

- Indices van bouwdossiers van diverse archiefinstellingen, waaronder Schiedam.

Colofon

Brandershuizen in Schiedam

Masterthesis

Universiteit:
Universiteit Utrecht | Faculteit
Geesteswetenschappen
Master Kunstgeschiedenis, track
Architectuurgeschiedenis &
Monumentenzorg

Vakcode: GKMV16008

Student:
Mathyn Carsten Klein ing.
4388879

Begeleider: dr. Pieter Vlaardingbroek
Tweede lezer: prof. dr. Koen Ottenheim

Datum: 12 augustus 2021
Formaat: A4 staand
Aantal woorden: +/-12500

Disclaimer: afbeeldingen zonder
bronvermelding zijn uit eigen collectie.
Verslag en afzonderlijke afbeeldingen
mogen niet gepubliceerd worden
zonder toestemming van derden.

Utrecht University